

دستاوردهای انقلاب اسلامی در حوزه اقتصادی

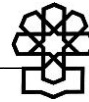
معاونت پژوهش‌های اقتصادی
دفتر: مطالعات اقتصادی

کد موضوعی: ۲۲۰
شماره مسلسل: ۱۶۳۵۹
اسفندماه ۱۳۹۷

به نام خدا

فهرست مطالب

۱.....	مقدمه .....
۲.....	۱. شاخص توسعه انسانی .....
۴.....	۲. تولید و درآمد سرانه .....
۵.....	۳. توزیع درآمد.....
۶.....	۴. بازار کار و اشتغال.....
۱۰.....	۵. نظام‌های پرداخت و خدمات مالی.....
۱۳.....	۶. بازار سرمایه.....
۱۴.....	۷. صنعت بیمه .....
۱۵.....	۸. تجارت خارجی.....
۱۸.....	۹. اتکای بودجه به نفت.....
۲۰.....	۱۰. اقتصاد دانش‌بنیان و رشد علمی.....
۲۴.....	۱۱. تورم .....
۲۶.....	۱۲. رقابت‌پذیری و سهولت کسب‌وکار.....

دستاوردهای انقلاب اسلامی در حوزه اقتصادی

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران ظهور حرکت فراگیر مردم به رهبری امام خمینی (ره) برای حاکم شدن مردم‌سالاری دینی، رسیدن به استقلال و آزادی و چشیدن طعم عدالت اجتماعی و اقتصادی بود. تجربه چهل‌ساله پس از انقلاب، حاکی از نقاط قوت و موفقیت‌های درخشان و همزمان نقاط ضعف و درس‌هایی است که شناخت آنها می‌تواند اصلاحگر مسیر آتی کشور باشد.

پیش از ورود به دستاوردهای اقتصادی انقلاب اسلامی، تذکر یک نکته راهبردی خالی از فایده نیست و آن تغییر مسیر توسعه استبدادی و استعماری در دهه‌های اخیر است. در ادبیات توسعه گفته می‌شود که هیچ کشوری نمی‌تواند بستر اندیشه‌ای برون‌رفت از توسعه‌نیافتگی را فراهم کند، مگر اینکه در ابتدا بتواند کانون‌های اصلی بازتولید دورهای باطل توسعه‌نیافتگی را شناسایی کند و ترتیبات نهادی خود را به‌گونه‌ای سامان دهد که بتواند با این دورهای باطل، برخورد فعال داشته باشد و آنها را از بین ببرد. براساس کتاب «پیش رفتن با جمع» اقتصادشناس بزرگ توسعه، آبرت هیرشمن، دور اصلی بازتولیدکننده توسعه‌نیافتگی در کشورهای در حال توسعه استبداد بوده و سازوکار بازتولید عقب‌ماندگی از کانال استبداد هم این‌گونه است که استبداد، مناسبات را به صورت به غایت نابرابری سامان می‌دهد، بنابراین دستیابی به قدرت، ثروت و منزلت براساس تلاش برای کسب شایستگی‌های بیشتر نبوده بلکه براساس پیوند خوردن با مناسبات استبدادی است، بدین ترتیب، برآیند استبداد در دو قالب کلی فقر گسترده و فساد گسترده، جامعه را دربرمی‌گیرد. فقر و فساد گسترده، مشروعیت نظام سیاسی را به پایین‌ترین درجه ممکن می‌رساند و بستر را برای فروپاشی نظام سیاسی مهیا می‌کند. سپس به این دلیل که در این کشورها تمرین کافی برای دمکراسی وجود ندارد عملاً با فروپاشی نظام سیاسی استبدادی در یک دوره زمانی، جامعه با شرایط آشوبناک، ناامن و غیرقابل پیش‌بینی روبه‌رو می‌شود. بحران‌های ایجاد شده توسط این ناامنی و بی‌ثباتی، اذهان مردم را مستعد پذیرفتن بازگشت مناسبات استبدادی می‌کند و همین‌طور این چرخه باطل استمرار می‌یابد. بدین ترتیب انقلاب اسلامی در شناسایی دو کانون اصلی بازتولید دورهای باطل توسعه‌نیافتگی یعنی «استبداد» و «استعمار» دقیق عمل کرده و توانسته است به مبارزه با آنها پرداخته و بر آنها غلبه کند، به نحوی که اکنون ما با یک مردم‌سالاری تثبیت شده و با استقلال سیاسی بالا روبه‌رو هستیم.

در این نوشتار به مهم‌ترین دستاوردهای اقتصادی انقلاب اسلامی در حوزه‌های فرابخشی اقتصاد در کنار اشاره به برخی کاستی‌ها و نقاط ضعف پرداخته می‌شود.

۱. شاخص توسعه انسانی

شاخص توسعه انسانی با سه متغیر اصلی اندازه‌گیری شده و مورد مقایسه قرار می‌گیرد:

۱. طول عمر به وسیله امید زندگی در بدو تولد و سایر زیرشاخص‌های سلامت،
۲. دانش به وسیله ترکیبی از میزان سواد بزرگسالان و نسبت ثبت‌نام مقاطع مختلف تحصیلی (ابتدایی، متوسطه و دانشگاه)،

۳. استانداردهای زندگی به وسیله تولید ناخالص ملی و درآمد سرانه.

استفاده از شاخص توسعه انسانی برای بررسی دستاوردهای انقلاب اسلامی با اهداف آن که در مقدمه قانون اساسی کشور نیز متبلور شده همخوانی بالایی دارد. آبراهامیان در کتاب «ایران بین دو انقلاب»^۱ با استناد به داده‌های دو سرشماری سال‌های ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵، چهار مشخصه اجتماعی قابل اعتنا را از داده‌های سرشماری استخراج می‌کند، این چهار مشخصه بدین شرح است: ۱. جهش چشمگیری نرخ مرگ‌ومیر کودکان، ۲. ایران در بین کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا از نظر نسبت تخت‌های بیمارستانی به جمعیت، رتبه آخر را داشته است، ۳. در سال ۱۳۵۵، ۶۸ درصد بزرگسالان ایران به کلی بی‌سواد بودند، ۴. از کل کودکان لازم‌التعلیم فقط کمتر از ۴۰ درصد آنها می‌توانستند دوره ابتدایی را به پایان برسانند.

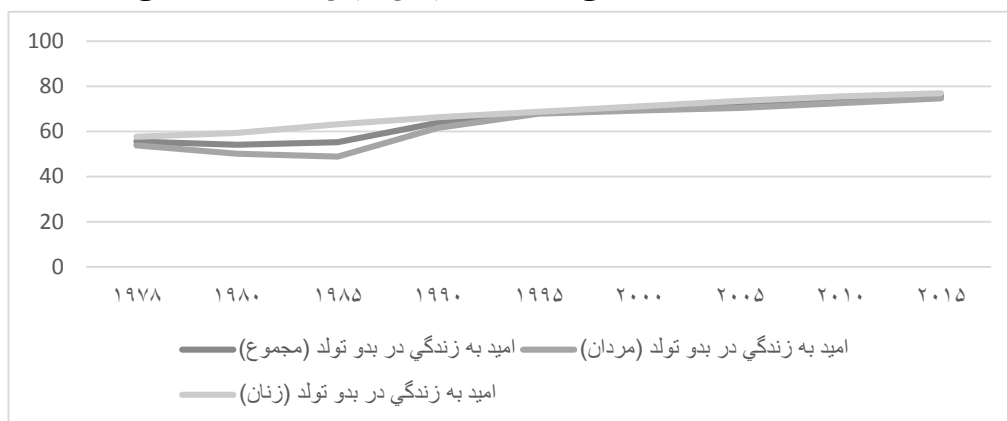
چنانکه در نمودار ۱ مشاهده می‌شود شاخص امید به زندگی از حدود ۵۰ سال در سال‌های پایانی دوره پهلوی به بیش از ۷۰ سال در سال‌های اخیر رسیده است. بهبود سلامت و افزایش مراقبت‌های بهداشتی از جمله عوامل بهبود این شاخص محسوب می‌شود.

همان‌طور که در جدول ۱ و نمودار ۲ نیز مشاهده می‌شود ایران پس از انقلاب خود را از یک کشور با شاخص توسعه انسانی پایین و متوسط (حدود ۰/۵۷) به شاخص توسعه انسانی بالا (۰/۸۰) رسانده است.^۲ در حال حاضر، ایران در شاخص توسعه انسانی جایگاه ۶۸ام را در جهان دارا بوده و جزء کشورهای با توسعه انسانی بالا از دید سازمان ملل محسوب می‌شود.

۱. پرواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، نشر نی، ۱۳۸۷.
 ۲. براساس گزارش سازمان ملل متحد (۲۰۱۵)، کشورهای با شاخص توسعه انسانی زیر ۰/۷۰ جزو کشورهای با توسعه انسانی متوسط و پایین، بین ۰/۷۰ تا ۰/۹۰ به معنی شاخص توسعه انسانی متوسط به بالا و بالاتر از ۰/۹۰ به معنی شاخص توسعه انسانی بسیار بالاست.

نمودار ۱. روند امید به زندگی در سال‌های پیش و پس از انقلاب اسلامی

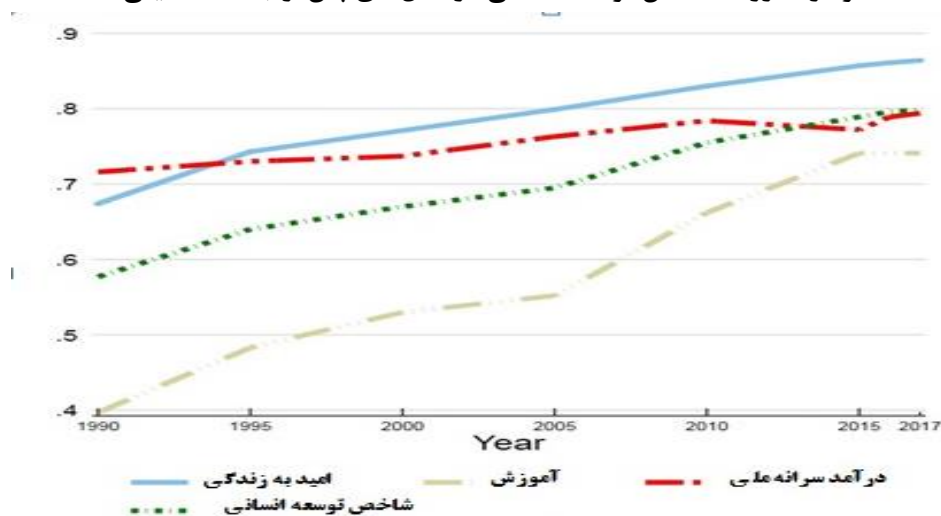
مأخذ: داده‌های بانک جهانی.

جدول ۱. وضعیت شاخص توسعه انسانی در سال‌های پس از جنگ تحمیلی

شاخص توسعه انسانی	درآمد سرانه ناخالص ملی (ثابت قدرت خرید ۲۰۱۱)	میانگین سال‌های تحصیل	سال‌های انتظاری تحصیل	امید به زندگی در بدو تولد	سال (میلادی)
۰/۵۷۷	۱۱,۴۲۰	۴/۲	۹/۲	۶۳/۸	۱۹۹۰
۰/۶۴۰	۱۲,۵۳۹	۵/۳	۱۱/۱	۶۸/۳	۱۹۹۵
۰/۶۷۰	۱۳,۱۲۶	۶/۲	۱۱/۶	۷۰/۱	۲۰۰۰
۰/۶۹۵	۱۵,۵۸۹	۷/۰	۱۱/۴	۷۱/۹	۲۰۰۵
۰/۷۵۵	۱۷,۹۴۶	۹/۰	۱۳/۱	۷۳/۹	۲۰۱۰
۰/۷۸۹	۱۶,۵۳۷	۹/۸	۱۴/۹	۷۵/۷	۲۰۱۵
۰/۷۹۶	۱۸,۵۴۴	۹/۸	۱۴/۹	۷۶/۰	۲۰۱۶
۰/۷۹۸	۱۹,۱۳۰	۹/۸	۱۴/۹	۷۶/۲	۲۰۱۷

مأخذ: گزارش برنامه توسعه ملل متحد (UNDP).

نمودار ۲. روند شاخص توسعه انسانی در سال‌های پس از جنگ تحمیلی

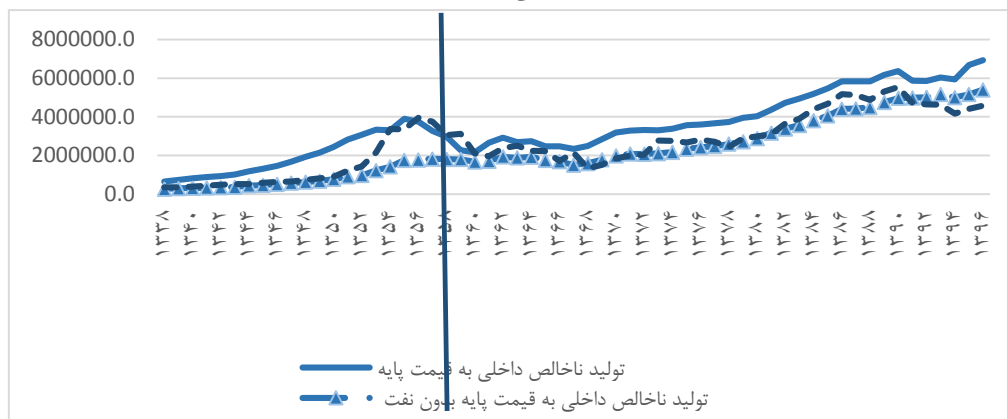

مأخذ: داده‌های بانک جهانی.

۲. تولید و درآمد سرانه

نمودار ۳ اندازه اقتصاد ایران از نظر تولید با نفت، بدون نفت و درآمد ملی از سال ۱۳۳۸ تا ۱۳۹۶ را نشان می‌دهد. این نمودار بیانگر آن است که اگرچه وضعیت اقتصاد با نوساناتی مواجه بوده است، روند کلی، توسعه ابعاد اقتصاد کشور (از نظر شاخص‌های تولید ناخالص داخلی با نفت، تولید ناخالص داخلی بدون نفت و درآمد ملی) را نشان می‌دهد. در سال‌های ابتدایی انقلاب به دلیل شرایط بی‌ثباتی سیاسی و سپس آغاز جنگ تحمیلی شاهد انقباض اقتصاد هستیم. با این حال با پایان جنگ، روند رشد اقتصاد کشور آغاز و به حجم اقتصاد افزوده می‌شود. در سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ نیز به دلیل شرایط ویژه تحریم شاهد هستیم که رشد اقتصادی کشور منفی شده است و با رفع تحریم‌ها روند انبساط اقتصاد کشور از سر گرفته شده است.

نمودار ۳. تغییرات اندازه اقتصاد ایران (۱۳۳۸-۱۳۹۶) به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰

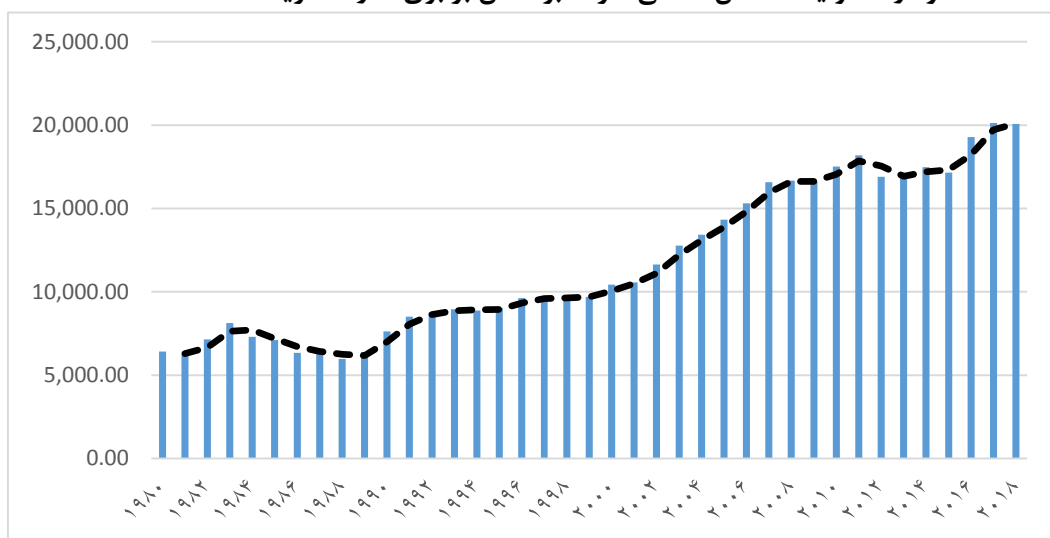

مأخذ: حساب‌های ملی سالانه بانک مرکزی.

نمودار ۴ تولید سرانه براساس برابری قدرت خرید (PPP) ایران از سال ۱۹۸۰ (یک سال بعد از انقلاب) تا ۲۰۱۸ براساس آمارهای صندوق بین‌المللی پول (IMF) را نشان می‌دهد. روند افزایش تولید (درآمد) سرانه طی این سال‌های به گونه‌ای بوده است که از ۶,۴ هزار دلار در سال ۱۹۸۰ به بیش از ۲۰ هزار دلار در سال ۲۰۱۸ رسیده است. در این نمودار نیز ملاحظه می‌شود که شرایط جنگ تحمیلی و وضع تحریم‌های ظالمانه روند کلی رشد تولید سرانه را با مشکل مواجه کرده است.

نمودار ۴. تولید ناخالص داخلی سرانه براساس برابری قدرت خرید (۱۹۸۰-۲۰۱۸)

مأخذ: صندوق بین‌المللی پول (IMF).

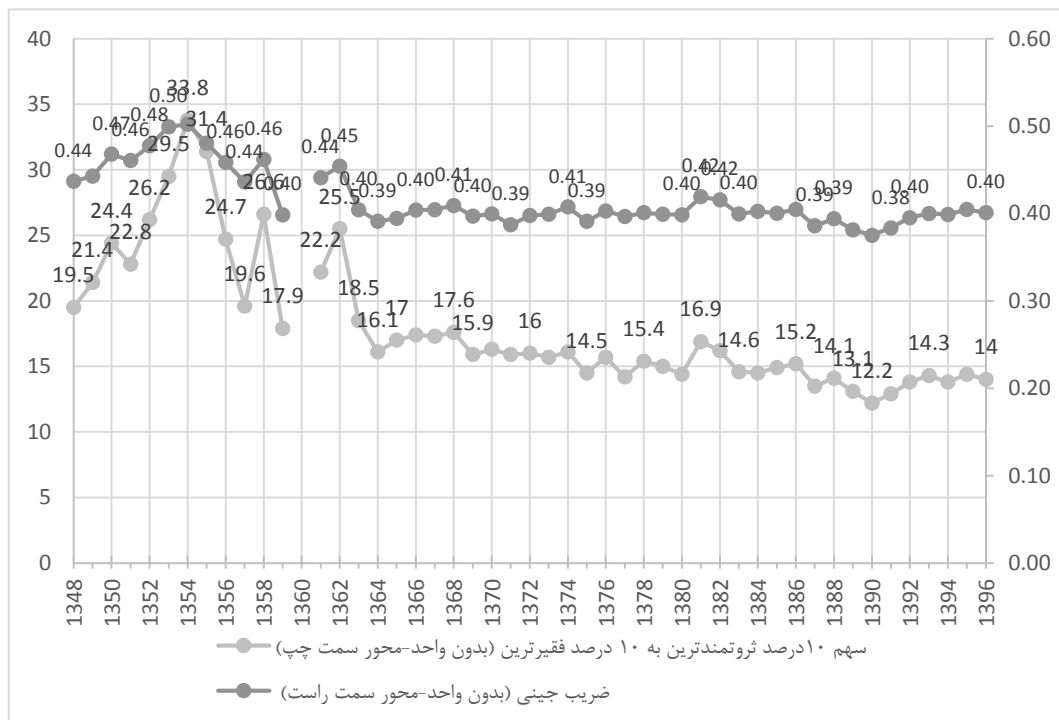
۳. توزیع درآمد

بهبود توزیع درآمد یکی از مهم‌ترین دستاوردهای انقلاب اسلامی ایران در حوزه اقتصاد کلان است. ضریب جینی معیاری اصلی برای اندازه‌گیری توزیع درآمد است. این ضریب، به طور ساده میزان تقارن میان دهک‌های مختلف درآمدی را اندازه‌گیری می‌کند. این ضریب، عددی مابین ۰ تا ۱ است که بزرگ‌تر بودن آن به معنای وجود عدم تقارن بیشتر و در نتیجه نابرابری بیشتر درآمدهاست. این شاخص به عنوان نماگر استاندارد اندازه‌گیری نابرابری درآمدی در کشورها استفاده می‌شود. ضریب جینی در ایران از سال ۱۳۴۸ محاسبه شده است. همان‌طور که در نمودار زیر مشاهده می‌شود، این شاخص از سال ۱۳۴۸ تا ۱۳۵۴ از سیر صعودی برخوردار بوده و از ۰/۴۴ به ۰/۵ افزایش یافته است که بیانگر افزایش نابرابری توزیع درآمد است. پس از انقلاب در سال ۱۳۵۹ ضریب جینی به ۰/۴ کاهش می‌یابد، اما دوباره افزایش یافته و در سال ۱۳۶۲ به ۰/۴۵ می‌رسد و در سال ۱۳۶۳ به سطح ۰/۴ برمی‌گردد. این شاخص از سال ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۷ از ثبات نسبی برخوردار بوده و با وجود نوسانات اندک، در محدوده ۰/۴ قرار داشته است که بیانگر ثبات نسبی در توزیع درآمد است.

روند شاخص سهم ۱۰ درصد ثروتمندترین به ۱۰ درصد فقیرترین نیز همان‌طور که در نمودار زیر نشان داده شده، از تغییراتی مشابه تغییرات ضریب جینی برخوردار بوده است. این روند نشان از آن دارد که در سال‌های اوج درآمدهای نفتی از سال ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۵ نابرابری به‌شدت رو به افزایش گذارده است. یکی از بزرگ‌ترین مجاری که در آن سال‌ها درآمدهای نفتی را به اقتصاد وارد می‌ساخت، پروژه‌های بزرگ عمرانی بود که بسیاری از آنها در اقتصاد ایران امکان جذب نداشتند و بیش از هر چیز دیگری به نابرابری‌های اقتصادی در کشور دامن زدند.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود پس از انقلاب شاخص ضریب جینی رو به کاهش گذاشت و پس از نوسانات بسیار در سال‌های اوایل جنگ، در سطح حدود ۰/۴ به ثبات رسید. این در حالی است که پیش از انقلاب، متوسط ضریب جینی در ۱۰ سال منتهی به انقلاب حدود ۰/۴۶ برآورد می‌شود. این شاخص در سال ۱۳۸۹ به رکورد تاریخی خود در اقتصاد ایران دست یافته و به ۰/۳۸۱۳ رسیده است. شایان ذکر است کمترین میزان این شاخص قبل از سال‌های اخیر مربوط به سال ۱۳۷۱ است که برابر ۰/۳۸۷۰ بوده است. سیاست‌های دولت‌های بعد از انقلاب اسلامی در رسیدگی به مناطق محروم‌تر کشور و تغییر سیاست‌های بازتوزیعی و یارانه‌ای در برخی دوره‌ها سهمی مهم در این امر داشته است.

نمودار ۵. روند دو شاخص مهم توزیع درآمد

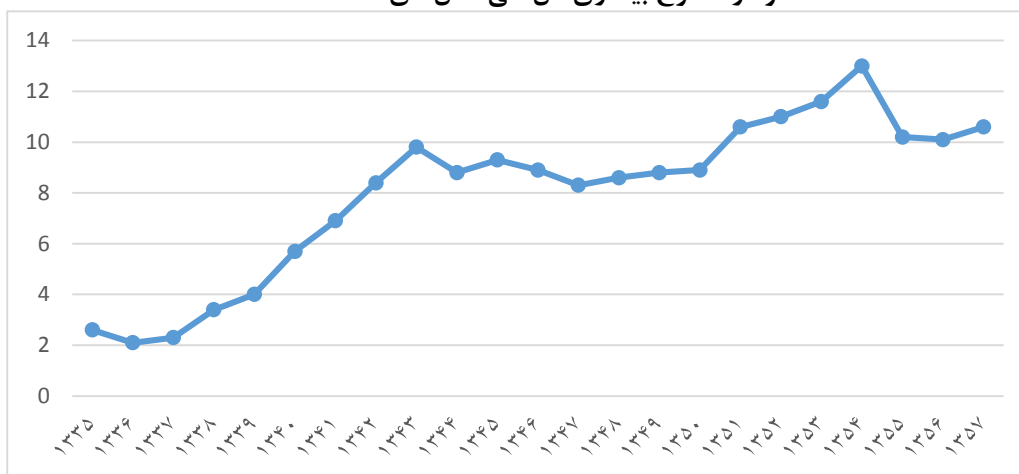
مأخذ: سری زمانی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

۴. بازار کار و اشتغال

نمودار زیر نشان می‌دهد که روند کلی نرخ بیکاری کل کشور طی دوره ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۷ صعودی بوده است و از ۲/۶ درصد در سال ۱۳۳۵ با ۸ درصد افزایش به ۱۰/۶ درصد در سال ۱۳۵۷ رسیده است. میانگین نرخ بیکاری طی این دوره ۸/۲ درصد بوده است.

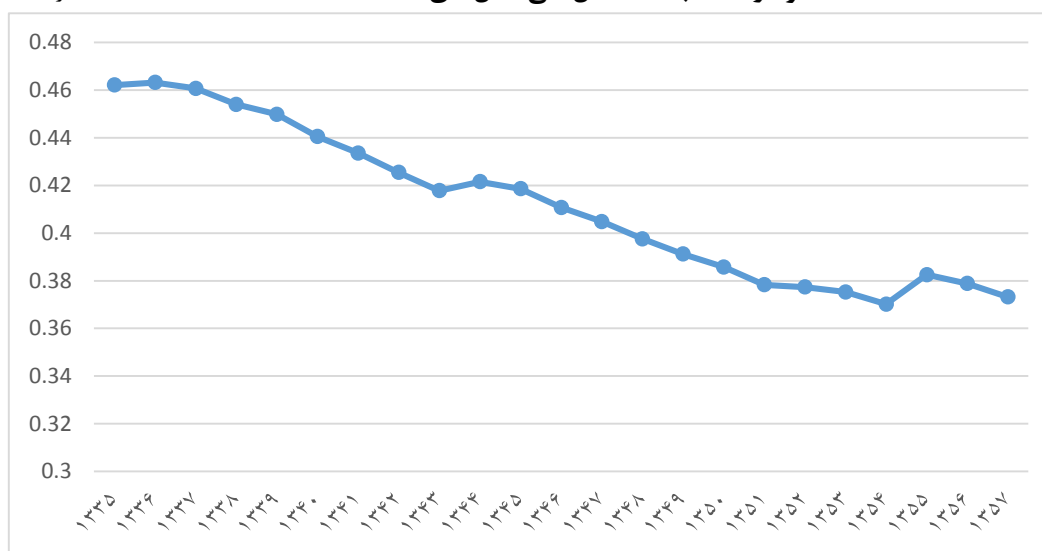
نمودار ۶. نرخ بیکاری کل طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۷

مأخذ: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، امور اقتصاد کلان، مرداد ۱۳۹۴.

بررسی نسبت اشتغال (نسبت جمعیت شاغل به جمعیت در سن کار) طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۷ نشان می‌دهد که این نسبت طی این سال‌ها با روند بسیار ملایمی کاهش داشته است و از ۴۶/۲ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۳۷/۳ درصد در سال ۱۳۵۷ رسیده است و حدود ۸/۹ درصد کاهش داشته است.

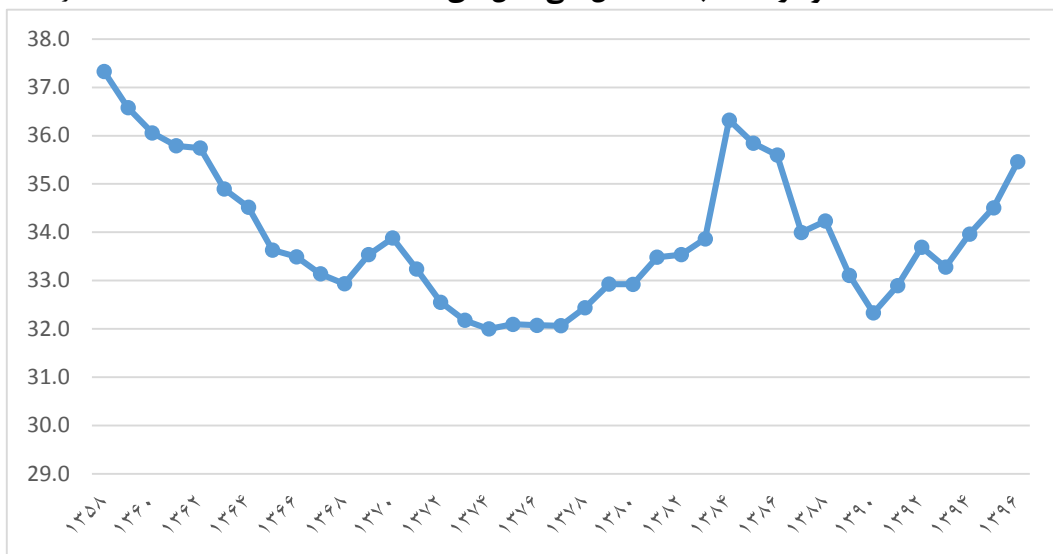
نمودار ۷. نسبت اشتغال طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۷ (درصد)

مأخذ: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، امور اقتصاد کلان، مرداد ۱۳۹۴.

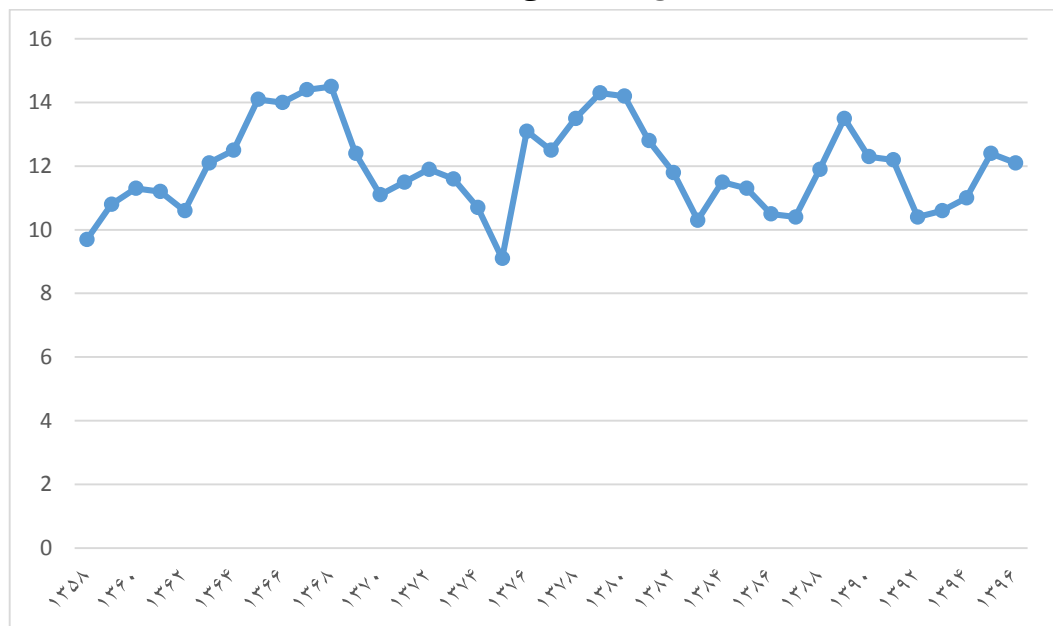
بررسی نسبت اشتغال (نسبت جمعیت شاغل به جمعیت در سن کار) طی سال‌های بعد از انقلاب اسلامی نشان می‌دهد که روند این متغیر با نوساناتی همراه بوده است و از ۳۷/۳ درصد در سال ۱۳۵۸ به ۳۵/۵ درصد در سال ۱۳۹۶ (در حدود ۱/۹ درصد) کاهش یافته است.

نمودار ۸. نسبت اشتغال طی سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۶ (درصد)

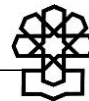
مآخذ: سازمان برنامه و بودجه کشور. امور اقتصاد کلان. مرداد ۱۳۹۴ و داده‌های طرح آمارگیری نیروی کار طی سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۶.

همچنین نمودار ۹ نرخ بیکاری را طی سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۶ نشان می‌دهد. براساس نمودار زیر بیشترین میزان نرخ بیکاری مربوط به سال‌های ۱۳۶۴ و ۱۳۶۵ بوده و متوسط نرخ بیکاری طی این سال‌ها در حدود ۱۲ درصد است.

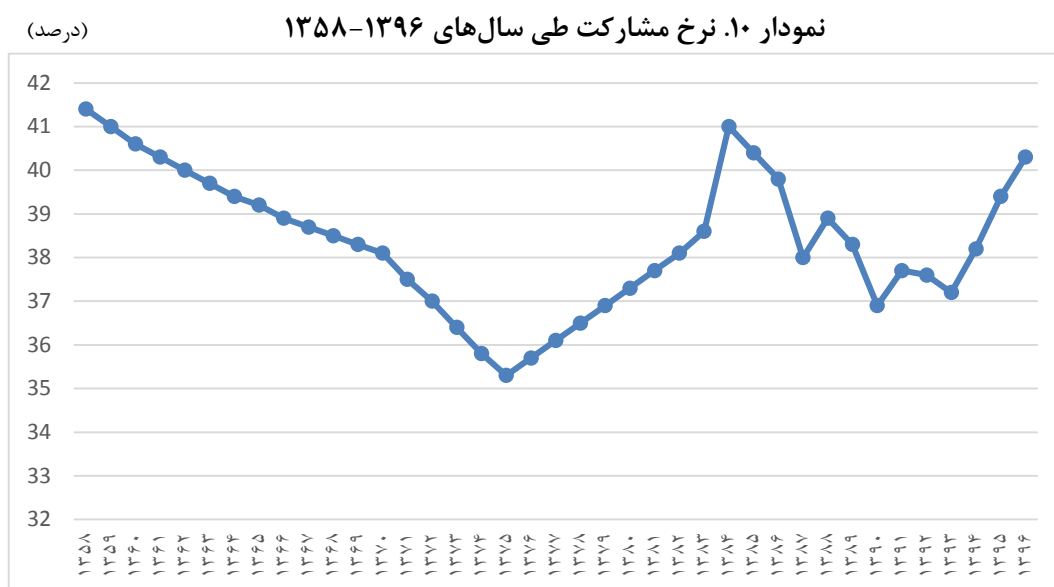
نمودار ۹. نرخ بیکاری طی سال‌های ۱۳۵۸-۱۳۹۶ (درصد)^۱

مآخذ: سازمان برنامه و بودجه کشور. امور اقتصاد کلان. مرداد ۱۳۹۴ و داده‌های طرح آمارگیری نیروی کار طی سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۶.

۱. در داده‌های مربوط به بعد از انقلاب اسلامی از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۳ از داده‌های سازمان برنامه و بودجه و از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۶ از داده‌های طرح آمارگیری نیروی کار مرکز آمار ایران استفاده شده است.

در نمودار ۱۰ روند نرخ مشارکت طی دوره ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۶ نشان داده شده است. این نمودار نشان می‌دهد که نرخ مشارکت بعد از انقلاب اسلامی از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۷۷ کاهش داشته است و از سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۷ این کاهش با روند نسبتاً تندی اتفاق افتاده است. این نسبت از سال ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۴ روند افزایشی داشته و تا سال ۱۳۹۳ همراه با نوسان بوده و از سال ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۶ روند افزایشی داشته است.

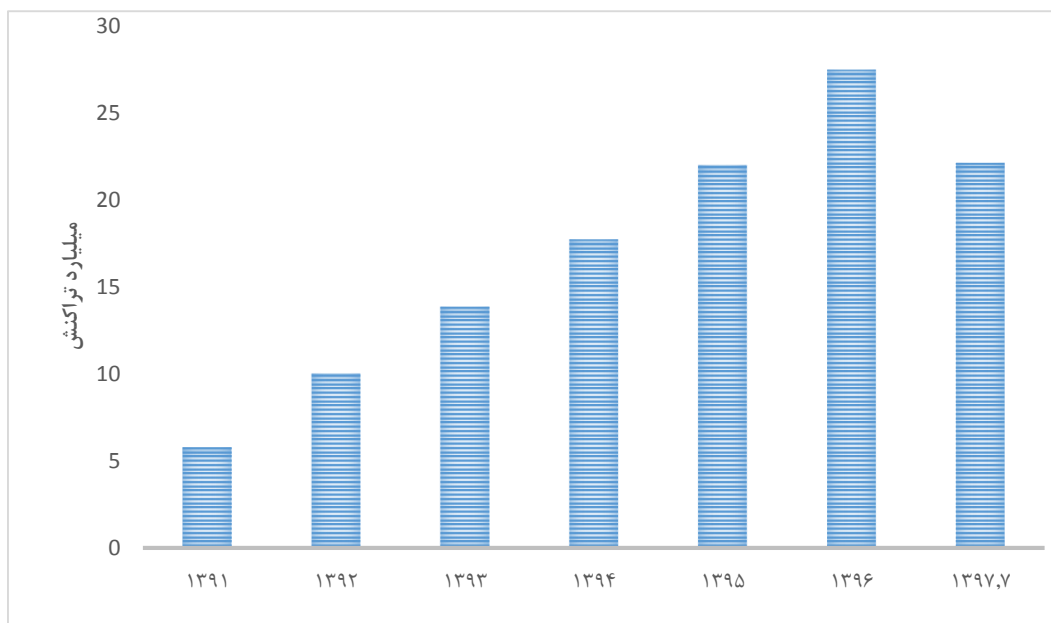
مآخذ: سازمان برنامه و بودجه کشور. امور اقتصاد کلان. مرداد ۱۳۹۴ و داده‌های طرح آمارگیری نیروی کار طی سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۶.

به طور کلی بررسی شاخص‌هایی نظیر نرخ بیکاری، نرخ مشارکت و نسبت اشتغال در دو دوره قبل و بعد از انقلاب اسلامی نشان می‌دهد که روند کلی این متغیرها در دوره بعد از انقلاب اسلامی بسیار پرنوسان و با تلاطم همراه بوده است، البته عواملی نظیر جنگ تحمیلی و تحریم‌ها در این خصوص بی‌تأثیر نبوده است. از مهم‌ترین دستاوردهای بعد از انقلاب اسلامی، تأکید ویژه بر موضوع اشتغال پایدار و تولید مولد در قوانین و اسناد بالادستی کشور و وجود یک پتانسیل قوی و مستند از احکام قانونی در خصوص اشتغال و اهمیت آن است (از اصل بیست‌وهشتم قانون اساسی گرفته تا مواد متعدد برنامه‌های توسعه پنج‌ساله)، اما با این حال محدودیت اصلی اشتغال‌زایی کشور در این دوره بی‌ثباتی اقتصاد کلان و شرایط نامساعد کسب‌وکار شناخته می‌شود.

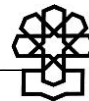
۵. نظام‌های پرداخت و خدمات مالی

تسهیل نظامات پرداخت، مکانیزاسیون بانکی و افزایش دسترسی طبقات مختلف مردم شهر و روستا به خدمات بانکی، یکی از دستاوردهای پررنگ و پیشرفت‌های اقتصاد در سال‌های پس از انقلاب اسلامی محسوب می‌شود. از جمله تحولات مثبت در این زمینه می‌توان به راه‌اندازی شبکه تبادلات الکترونیک بین‌بانکی (شتاب) از سال ۱۳۸۱، سامانه حواله الکترونیک بین‌بانکی (سحاب) از سال ۱۳۸۵ و سامانه تسویه ناخالص آنی (ساتنا) در این سال اشاره کرد. همچنین راه‌اندازی کامل سامانه پایاپای الکترونیکی (پایا)، راه‌اندازی سامانه تسویه اوراق بهادار الکترونیکی (تابا)، یکپارچه‌سازی حساب‌ها و ایجاد شناسه حساب بانکی ایران (شبا)، ترویج بیشتر کارت‌های اعتباری و پرداخت الکترونیکی در پایانه‌های فروش و نیز پیاده‌سازی و استقرار کامل سیستم بانکداری متمرکز توسط بانک‌ها و نیز سامانه انتقال تصویر چک (چکاوک) از دیگر اقدامات بانک مرکزی بوده است. برای مثال در سال ۱۳۹۶ بالغ بر ۲۷ میلیارد تراکنش مالی (روزانه حدود ۷۴ میلیون تراکنش) با ارزش بیش از ۵۰ میلیون میلیارد ریال در شبکه شتاب (شبکه تبادل اطلاعات بین‌بانکی) با کمترین میزان خطا پردازش شده است. در نمودار زیر روند افزایشی تعداد تراکنش‌های شبکه شتاب در سال‌های اخیر نمایش داده شده است.

نمودار ۱۱. تعداد تراکنش‌های شبکه شتاب

مأخذ: بانک مرکزی.

همچنین بررسی داده‌های بانک مرکزی، مرکز آمار ایران، بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول نشان می‌دهند ایران از نظر شاخص‌های پایه شمول مالی^۱ اعم از شاخص‌های دسترسی به بانک (افراد بالغ دارای حساب بانکی) و نقاط خدمات‌دهی (تعداد شعب، پایانه‌های خودپرداز و فراگیری ابزارهای جدید پرداخت) در رده‌های بالای جهانی و در سطح کشورهای توسعه‌یافته قرار دارد.

شاخص دسترسی به بانک: این شاخص درصد افراد بالغی را بررسی می‌کند که در یک مؤسسه مالی رسمی حساب دارند. براساس طرح آماری «بررسی دسترسی به خدمات مالی در مناطق شهری ایران در سال ۱۳۸۷» که بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران انجام داد، ۷۸/۳ درصد افراد بالغ (بزرگ‌تر از ۱۸ سال) شهری در بانک یا مؤسسات مالی غیربانکی حساب داشتند. پایگاه داده شمول مالی بانک جهانی (موسوم به گلوبال فیندکس) درصد افراد بالغ (بزرگ‌تر از ۱۵ سال) دارای حساب در مؤسسات مالی را ۷۳/۶۸ درصد در سال ۲۰۱۱ و ۹۲/۱۸ درصد در سال ۲۰۱۴ گزارش می‌کند، این شاخص در سال ۲۰۱۷ به ۹۳/۹۸ رسیده است. براساس داده‌های گلوبال فیندکس^۲، ایران در سال ۲۰۱۱ بین ۱۴۶ کشور در رتبه ۳۹، در سال ۲۰۱۴ میان ۱۵۷ کشور در رتبه ۲۶ و در سال ۲۰۱۷ از میان ۱۴۶ کشور در رتبه ۲۵ قرار داشته است، شایان ذکر است در سال ۲۰۱۷ این شاخص برای کشورهای OECD برابر ۹۴/۶۸ بوده است. مقایسه اعداد گزارش شده نشان‌دهنده هماهنگی بین آنها و حاکی از رشد مقداری شاخص و همچنین ارتقای جایگاه ایران در رتبه‌بندی جهانی است. ایران در منطقه جایگاه اول را دارد. جایگاه ایران در این شاخص نشان‌دهنده توسعه‌یافتگی از نظر دسترسی به حساب (شرط لازم سایر خدمات مالی) است. همچنین براساس اطلاعات پایگاه داده شمول مالی بانک جهانی در سال ۲۰۱۷، ۷۹ درصد از ایرانیان بالای ۱۵ سال، کارت بانکی (Debit card) دارند و ایران از ۱۴۶ کشور در جایگاه ۳۱ و اندکی پایین‌تر از میانگین کشورهای OECD (۸۴ درصد) و منطقه یورو (۸۷ درصد) قرار دارد.

تعداد شعب: «آمارهای دسترسی مالی» صندوق بین‌المللی پول نشان می‌دهد در سال ۲۰۰۴، بانک‌های تجاری بالغ بر ۱۴۲۳۸ شعبه در کشور داشته‌اند که سرانه آن برای هر ۱۰۰ هزار نفر برابر ۲۸/۳۱ شعبه بوده است. این تعداد در آخرین اطلاعات که مربوط به سال ۲۰۱۷ است به ۱۷۴۴۱ شعبه رسیده است که سرانه آن برای هر ۱۰۰ هزار نفر برابر ۲۸/۲۱ بوده است. به این ترتیب ایران جایگاه ۳۰ را میان ۱۵۴ کشور کسب کرده است. در سال‌های گذشته تعداد شعب به ازای جمعیت بالغ روندی ثابت داشته و در حال افزایش است و نزدیک به یک‌چهارم این افزایش به رشد شعب بانک‌های خصوصی و سه‌چهارم آن مربوط به اضافه شدن بانک‌های جدید به مجموعه بانک‌های کشور و رشد شعب آنهاست.

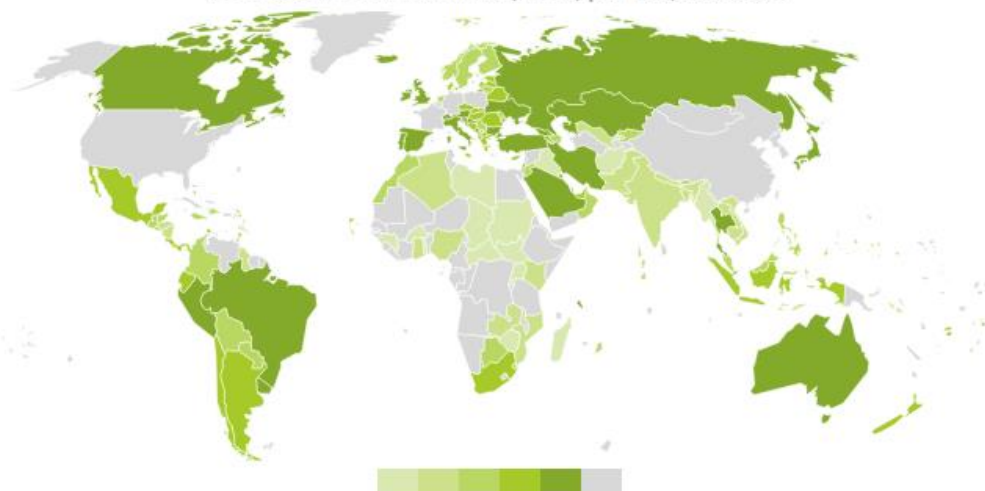
۱. «مشارکت جهانی برای شمول مالی» یک سازمان بین‌المللی وابسته به گروه ۲۰ که مجموعه‌ای از شاخص‌های شمول مالی را تعریف کرده است.

۲. این گزارش از سال ۲۰۱۱ هر سه سال یکبار به‌روزرسانی می‌شود. این گزارش در آدرس زیر قابل دسترسی است:
<https://globalindex.worldbank.org/>

تعداد خودپرداز (ATM): «آمارهای دسترسی مالی» صندوق بین‌المللی پول نشان می‌دهد که در سال ۲۰۰۵ تعداد ۲۲۸۹ دستگاه خودپرداز در کشور وجود داشته است که سرانه آن برای هر هزار کیلومتر مربع برابر ۱/۴۱ عدد و برای هر صد هزار نفر ۴/۴۰ بوده است. این تعداد در سال ۲۰۱۷ به ۴۷۳۷۴ عدد رسیده که به افزایش میزان سرانه جغرافیایی و فردی به ۲۹/۰۹ و ۷۶/۴۹ منجر شده است که رشد بسیار چشمگیری نشان می‌دهد. در سال ۲۰۱۷ ایران در شاخص تعداد خودپرداز به ازای هر صد هزار نفر در بین ۱۴۱ کشور رتبه ۳۱ را کسب کرده است. در نمودار زیر به صورت شماتیک این شاخص برای کشورهای مختلف در سال ۲۰۱۷ نشان داده شده است (پررنگ‌تر بودن به معنی بیشتر بودن تعداد خودپرداز بانک‌هاست).

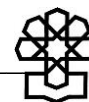
نمودار ۱۲. توزیع جهانی دستگاه‌های خودپرداز

Automated Teller Machines (ATMs) per 100,000 adults

مأخذ: «آمارهای دسترسی مالی» صندوق بین‌المللی پول.

فراگیری استفاده از اینترنت بانک و موبایل بانک: براساس اطلاعات پایگاه داده شمول مالی بانک جهانی (موسوم به گلوبال فیندکس) در سال ۲۰۱۷، ۴۵ درصد از ایرانیان بالای ۱۵ سال از موبایل یا اینترنت برای دسترسی به حساب‌های بانکی خود استفاده کرده‌اند. جایگاه ایران در این شاخص در بین ۱۴۶ کشور رتبه ۲۹ و هم‌ردیف میانگین کشورهای منطقه یورو است. همچنین ۴۶ درصد از ایرانیان از اینترنت برای پرداخت قبوض یا خرید کالا استفاده کرده‌اند. جایگاه ایران در این شاخص در بین ۱۴۶ کشور رتبه ۳۶ و هم‌ردیف کشورهایی مانند چین و ژاپن است.

۶. بازار سرمایه

بازار سرمایه ایران طی سالیان گذشته رشد قابل توجهی را داشته است. شاخص‌هایی مانند ارزش بازار، شاخص کل، حجم معاملات و ارزش معاملات نشان‌دهنده عمق بازار است. شاخص‌های مزبور طی سالیان گذشته روند صعودی داشته‌اند و این مهم نشان‌دهنده قدرت بازار سرمایه در نظام اقتصادی کشور و لزوم توجه بیشتر آن است. با توجه به اینکه بازار سرمایه قبل از انقلاب اسلامی بسیار کوچک و محدود بود و عمده رشد بازار سرمایه مربوط به سالیان پس از انقلاب است، جدول زیر به مقایسه چندین شاخص مهم در سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۹۷ می‌پردازد. به دلیل نبود اطلاعات، مقایسه با سال‌های ماقبل‌تر امکان‌پذیر نبود. شاخص‌های مزبور نشان‌دهنده رشد و تعمیق بازار سرمایه ایران طی سالیان گذشته است.

جدول زیر مقایسه شاخص‌های عملکردی بازار سرمایه ایران را بین سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۹۷ نشان می‌دهد.

جدول ۲. مقایسه شاخص‌های عملکردی بازار سرمایه ایران بین سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۹۷

ردیف	عنوان	واحد	حجم/مقدار سال ۱۳۹۷	حجم/مقدار ۸۱	درصد تغییر
۱	شاخص کل بازار	-	بیش از ۱۶۰	۱۱۳۴۶	حدود ۱۵ برابر
۲	ارزش بازار	میلیارد تومان	بیش از ۶۰۰ هزار	حدود ۱۲ هزار	حدود ۵۰ برابر
۳	تعداد بنگاه‌های پذیرفته شده (بورس و فرابورس)	واحد	۵۲۹	۳۲۴	۸۵٪ افزایش
۴	تعداد سهام دادوستد شده (حجم معاملات)	سهام	بیش از ۴ میلیارد سهم در روز	بیش از ۲۰ هزار سهم در روز	حدود ۲۰۰ هزار برابر
۵	ارزش معاملات	میلیارد تومان	حدود ۱۰۰۰ در روز	حدود ۱۱ در روز	حدود ۱۰۰ برابر
۶	مانده صکوک منتشره (تا پایان آذرماه ۱۳۹۷)		۹۱۶۰۰ میلیارد تومان	-	-
۷	انتشار صکوک تا پایان آذر سال ۱۳۹۷		بیش از ۳۵۰۰۰ میلیارد تومان	-	-

مأخذ: سازمان بورس و اوراق بهادار.

یکی از مهم‌ترین دستاوردهای بازار سرمایه ایران، تأمین مالی بنگاه‌هایی است که در حوزه‌های مختلف اقتصادی فعالیت دارند. بنگاه‌های مزبور در تولید، تجارت و خدمات ورود دارند و شامل صنایع مختلفی می‌باشند. تأمین مالی از طریق بازار سرمایه علاوه بر آنکه هزینه مالی کمی برای بنگاه دارد، مشارکت‌های مردمی را هم افزایش می‌دهد و حجم نقدینگی را در مسیر صحیح خود قرار می‌دهد.

سایر دستاوردهای حوزه بازار سرمایه را می‌توان موارد ذیل نام برد:

- توسعه و تعمیق چهار شرکت بورس تهران، فرابورس، بورس انرژی و بورس کالا،
- طراحی و اجرای ابزارهای پوشش ریسک مانند قراردادهای آتی،
- طراحی و توسعه اسناد خزانه به منظور تأمین مالی کسری‌های دولت،
- استقرار کمیته فقهی و عملیاتی کردن نظرات آن (انطباق اوراق بهادار منتشره با موازین شرعی)،

- عرضه انواع محصولات صنایع مختلف از جمله صنایع نفت، برق، پتروشیمی‌ها، فولاد، محصولات کشاورزی در بازار سرمایه.

۷. صنعت بیمه

دستاوردهای انقلاب در حوزه بیمه در چهار بخش اصلی مورد بررسی قرار می‌گیرد:

بهبود شاخص نفوذ بیمه در کشور: بهبود شاخص نفوذ بیمه (نسبت حق بیمه تولیدی به تولید ناخالص داخلی کشور) نشان‌دهنده سهم صنعت بیمه از کل تولید ناخالص داخلی کشور است. به عبارت دیگر این شاخص یکی از شاخص‌های اصلی برای سنجش انتقال ریسک و دیگر کارکردهای صنعت بیمه در کشور می‌باشد. در سال ۱۳۹۶ این شاخص به عددی در حدود ۲/۳۳ درصد رسیده است، در حالی که مقدار این شاخص در سال ۱۳۵۷ تنها ۰/۵۳ درصد و براساس آمار موجود از سال ۱۳۵۰ نیز در همین حدود قرار داشته است. به عبارت دیگر جایگاه صنعت بیمه از نظر شاخص ضریب نفوذ بیمه، بیشتر از چهار برابر در ۴۰ سال اخیر، ارتقا یافته است.^۱

افزایش حق بیمه کل و سرانه: حق بیمه تولیدی یک کشور نشان‌دهنده میزان تولید صنعت بیمه آن کشور است. همچنین حق بیمه تولیدی سرانه نیز میزان سهم هر فرد را از حق بیمه کل تولیدی کشور نشان می‌دهد. حق بیمه تولیدی تعدیل شده با شاخص تورم در سال ۱۳۵۷ برابر با ۱۹۷ میلیارد ریال و در سال ۱۳۹۰ برابر ۲۱۳۰ میلیارد ریال و در سال ۱۳۹۶ برابر ۳۱۴۷ میلیارد ریال است. همچنین حق بیمه سرانه تعدیل شده با شاخص تورم در سال ۱۳۵۷ از میزان ۵,۸ هزار ریال به ۲۸,۵ هزار ریال در سال ۱۳۹۰ رسیده است. این میزان در سال ۱۳۹۶ نیز در حدود ۴۵ هزار ریال^۲ شده است.

روند نسبت خسارت:^۳ نسبت خسارت برابر است با نسبت خسارت پرداختی به حق بیمه دریافتی و نشان‌دهنده میزان سوددهی شرکت‌های بیمه‌ای است. به عبارت دیگر در یک روند نسبتاً ثابت اقتصادی، نسبت خسارت بالاتر، نشان‌دهنده دریافت سود کمتری از مردم بابت خدمات بیمه‌ای است و این امر نشان‌دهنده نفع بیشتر مردم از انتقال ریسک به شرکت‌های بیمه می‌باشد. نسبت خسارت در سال ۱۳۵۷ برابر ۴۶ درصد و در سال ۱۳۹۶ در حدود ۶۱ درصد است. این مسئله نشان می‌دهد که شرکت‌های بیمه دولتی و خصوصی در پرداخت خسارت‌های خریداران بیمه‌ای، با نسبت بالاتری اقدام کرده و سهم کمتری را از سود برای خود دریافت می‌کنند و یا هزینه‌های خود را به نسبت، کمتر کرده‌اند. این مسئله کارایی بیشتر صنعت بیمه را از این جهت نشان می‌دهد.

۱. تارنمای بیمه مرکزی به آدرس: <https://www.centinsur.ir>

۲. این نسبت از تبدیل ۱۲۵ دلار به ازای هر دلار برابر ۴۰۰۰۰ ریال به دست آمده است.

۳. بررسی شاخص مشابه «ضریب خسارت» در این بخش نیز به علت تشابه در این دو شاخص دارای نتایج یکسانی می‌باشد. به علاوه اینکه در این زمینه مشکلات آماری وجود دارد.

گسترش شبکه فروش و افزایش اشتغال: قبل از انقلاب در این صنعت فقط سه شرکت دولتی و ۱۰ شرکت غیردولتی و تعدادی شرکت بیمه خارجی وجود داشت. در حالی که در سال ۱۳۹۶ این آمار به حدود سه برابر و در حدود ۳۲ شرکت رسیده است. به عبارت دیگر حضور بخش خصوصی به ویژه با اجرای سیاست‌های اصل چهل و چهارم قانون اساسی در ایران، خصوصی‌سازی را در صنعت بیمه به صورت قابل توجهی اجرا کرده است. همچنین در خصوص کارکنان شرکت‌های بیمه و ایجاد اشتغال در این صنعت براساس آمار موجود، کارکنان شرکت‌های بیمه از حدود ۷۰۰ نفر در سال ۱۳۵۷ به حدود ۱۹ هزار نفر در سال ۱۳۹۶ رسیده است. به عبارت دیگر تعداد شاغلان این صنعت در حدود ۲۷ برابر شده است. همچنین در خصوص شبکه فروش و شعب بیمه‌ها براساس آمار موجود شعب شرکت‌های بیمه از ۴۱ شعبه در سال ۱۳۵۷ به ۱۲۰۰ شعبه در ۱۳۹۶ و همچنین نمایندگی‌های شرکت‌های بیمه از ۶۰ نمایندگی در سال ۱۳۵۷ به ۵۴ هزار و ۶۰۰ نمایندگی در ۱۳۹۶ گسترش یافته است.^۱ به عبارت دیگر تعداد شعب بیمه‌ای بعد از انقلاب ۲۹ برابر و تعداد نمایندگی شرکت‌های بیمه در حدود ۹۰۰ برابر شده است. این مسئله در حالی است که جمعیت ایران از سال ۱۳۵۷ تا سال ۱۳۹۶ اندکی بیش از دوبرابر شده است.

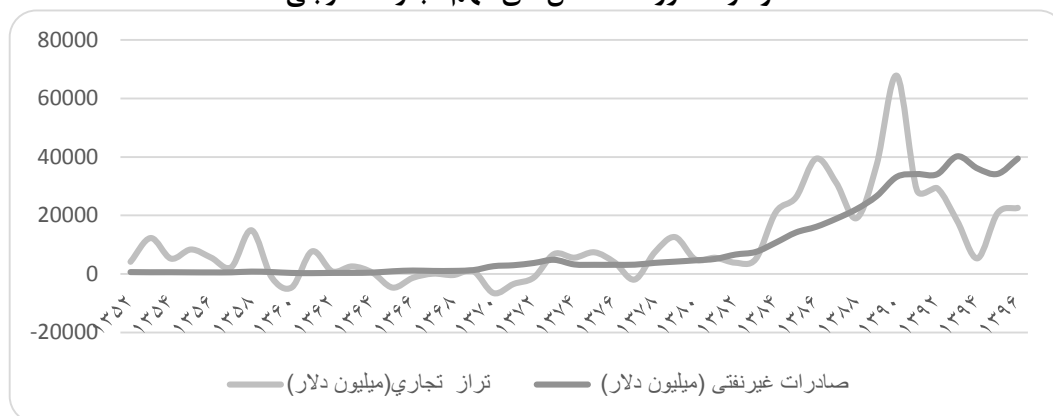
۸. تجارت خارجی

بازرگانی یکی از بخش‌های مهم اقتصاد کشور است که کارایی و کیفیت آن به صورت مستقیم با میزان ارتباط و تعامل با کشورهای خارجی طرف تجاری مرتبط است. از این رو پدیده‌هایی مانند، تغییرات الزامی ساختارهای اداری و تولیدی پس از انقلاب، جنگ تحمیلی هشت ساله، تحریم‌های اقتصادی، بانکی، تجاری و برخی منازعات منطقه‌ای و مرزی، آثار جدی بر بهره‌گیری از تجارت خارجی کشور دارد. بدیهی است که سیاست‌های تجاری در شرایط معمول نسبت به شرایط بحرانی، فروض و ترتیباتی کاملاً متفاوت دارد. از این رو در بلندمدت برخی از مؤلفه‌های موجود در تجارت خارجی کشور مانند وابستگی صادرات کشور به نفت و گاز و پتروشیمی و مواد خام طبیعی، آسیب‌پذیری امنیت غذایی کشور به دلیل وابستگی به واردات، گسترش پدیده قاچاق کالا، تمرکز واردات و صادرات با چند کشور خاص و اختلاف ارزش هر کیلو صادرات با واردات و تراز تجاری منفی را می‌توان ناشی از ساختار اقتصادی کشور به دلیل مشکلاتی مانند جنگ، تحریم و عدم ارتباط اقتصادی مستمر با برخی از کشورهای منطقه و جهان دانست. البته همواره برخی از مشکلات نیز به عملکردها و رویکردهای داخلی بازمی‌گردد که نیازمند آسیب‌شناسی و اصلاح است.

۱. اطلاعات این بخش از منابع آماری زیر تهیه گردیده است: سالنامه آماری صنعت بیمه در سال ۱۳۹۶
تارنمای بیمه مرکزی به آدرس:

علی‌رغم شرایط فوق، بخش بازرگانی در همه این سال‌ها با وجود مشکلات و تنگناهای مختلف مانند جنگ و تحریم و قطع روابط تجاری و ... به موفقیت‌هایی نیز دست یافته که در ذیل به برخی از آنها اشاره می‌شود:

نمودار ۱۳. روند شاخص‌های مهم تجارت خارجی

مأخذ: مرکز آمار ایران.

- در سال‌های پس از انقلاب اسلامی همواره توسعه کمی بخش تجارت و به‌ویژه صادرات غیرنفتی در اولویت بوده و میزان صادرات غیرنفتی از رقم ناچیز ۵۴۳ میلیون دلار در سال ۱۳۵۷ به ۴۶ میلیارد و ۹۸۲ میلیون دلار در سال ۱۳۹۶ رسیده است. همچنین ارزش تجارت کالایی ما کمتر از ۱۱ میلیارد دلار در سال ۱۳۵۷ به حدود ۱۰۰ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۶ رسیده است که نشان‌دهنده توجه مسئولان به این بخش و تحقق بخشی از اهداف نظام در این حوزه بوده است. همچنین میزان صادرات نفت و گاز کشور کمتر از ۱۶ میلیارد دلار در سال ۱۳۵۷ به بیش از ۶۰ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۶ رسیده است.^۱
- هرچند در سال‌های برنامه‌های اول و دوم توسعه با رویکرد خودکفایی و اتکای صرف به تولید داخلی، سیاست جایگزینی واردات به عنوان استراتژی تجاری غالب انتخاب شد ولی از برنامه سوم به بعد استراتژی تجاری کشور به سمت سیاست توسعه صادرات حرکت کرده و با حذف ممنوعیت‌ها و مجوزهای واردات و کاهش طبقات و نرخ‌های تعرفه‌ای گام‌هایی برای تقویت تجارت خارجی و آزادسازی اقتصادی برداشته شده است.
- در سال‌های پس از انقلاب اسلامی با وجود فشارهای خارجی بر اقتصاد کشور، بیش از ۱۳۹ توافقنامه گمرکی و بازرگانی با کشورهای مختلف منعقد شده است. فارغ از کیفیت انعقاد این توافقنامه‌ها و اثربخشی آنها بر تجارت خارجی و ضرورت انعقاد این‌گونه موافقت‌نامه‌ها با شرکای اصلی تجارت خارجی کشور، این تعداد موافقت‌نامه گویای تلاش مسئولان برای رفع برخی مشکلات متقابل در حوزه‌های بازرگانی و گمرکی است.

۱. بانک اطلاعات سری زمانی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

۴. یکی از مهم‌ترین ملاحظات بازرگانی خارجی در سال‌های پس از انقلاب، جلوگیری از ورود آسیب و ضربه به تولید داخلی از محل واردات بوده است و تلاش شده تا از طریق وضع نرخ‌های حقوق ورودی شفاف ضمن تأمین کالاهای موردنیاز کشور از ورود آسیب جدی به تولیدات داخلی پرهیز شود. هرچند وضع تعرفه برای حمایت از تولید داخلی لازم است موقت و کاهنده باشد تا شرایط رقابتی فراهم شود، اما توجه به تولید با استفاده از سیاست‌های تجاری می‌تواند برای کشور دارای منافع باشد. ضمن اینکه در طول سال‌های پس از انقلاب درآمدهای گمرکی کشور روندی فزاینده داشته و امروزه به بیش از ۲۰ هزار میلیارد تومان می‌رسد.^۱

۵. یکی دیگر از دستاوردهای مهم بخش تجارت خارجی، کاهش بروکراسی اداری و تجاری و استفاده از اسناد الکترونیکی و راه‌اندازی سامانه‌های گمرکی و تجاری برخط است که بتواند ضمن کاهش زمان و هزینه تجارت و بهبود و تسهیل فضای کسب‌وکار، گامی مهم برای شفاف‌سازی و مبارزه با مفاسد اقتصادی و قاچاق کالا در کشور باشد.

۶. یکی دیگر از موفقیت‌های حاصله در بخش بازرگانی، توسعه زیرساخت‌های تجاری، بندری و گمرکی در کشور است. فعالیت بیش از ۱۴۶ گمرک و بیش از ۷۱ منطقه آزاد و ویژه اقتصادی^۲ و بیش از ۱۱ بندر تجاری در کشور^۳ در سال‌های بعد از انقلاب و طرح‌های توسعه ظرفیت راه‌های مواصلاتی و تجاری یکی از اولویت‌های مهم کشور محسوب می‌شود.

۷. یکی از رویکردهای مهم بخش بازرگانی بعد از انقلاب اسلامی در راستای ایجاد عدالت اجتماعی و مبارزه با فقر به خصوص در نقاط مرزی، استفاده از معافیت‌ها و تخفیفات تجاری است که در همین راستا قواعدی برای برخی رویه‌ها مانند تعاونی‌های مرزنشینی و معافیت‌های منطقه‌ای و مرزی عملیاتی شده و هفت منطقه آزاد و ۶۴ منطقه ویژه اقتصادی تشکیل شده است. در قبل از انقلاب منطقه‌ای به عنوان منطقه آزاد و ویژه تشکیل نشده بود. هرچند کارایی این معافیت‌ها در تحقق اهداف، نیازمند آسیب‌شناسی است با این حال یکی از اهداف اصلی نظام در حمایت از محرمان در نقاط مرزی و توسعه منطقه‌ای را دنبال می‌کند.

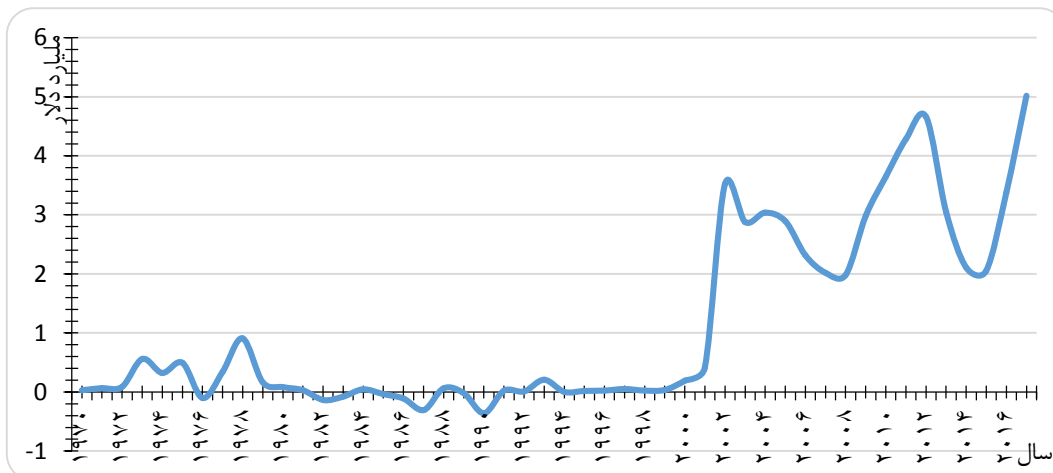
آخرین جزء از مسائل بخش خارجی اقتصاد، روند سرمایه‌گذاری‌های خارجی است. علی‌رغم مناسبات سیاسی خوب رژیم پهلوی با غرب، مجموع سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران در سال‌های پیش از انقلاب اسلامی، اندک بود که همان میزان ناچیز در سال‌های نخست انقلاب، به جهت بی‌ثباتی سیاسی داخلی و رویکرد خصمانه غرب علیه ایران، به صفر رسید، اما از سال ۲۰۰۰ به بعد این روند شاهد افزایش بود و به سطوحی بیش از سرمایه‌گذاری خارجی پیش از انقلاب اسلامی رسید. نمودار زیر روند سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را از پیش از انقلاب تاکنون نشان می‌دهد.

۱. لایحه بودجه ۱۳۹۷ کل کشور.

۲. کانال اطلاع‌رسانی گمرک جمهوری اسلامی ایران (گمرک نیوز).

۳. سایت رسمی سازمان بنادر و دریانوردی ایران.

نمودار ۱۴. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی طی سال‌های ۱۹۷۰-۲۰۱۶

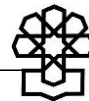
مأخذ: داده‌های بانک جهانی، ۱۳۹۷.

۹. اتکای بودجه به نفت

«بودجه دولت ایران یک خاصیت عمده دارد و آن وابستگی و اتکاء بسیار شدید آن به درآمد نفت است که به‌طور متوسط حدود ۷۵ درصد درآمدهای دولت را تشکیل می‌دهد» این جمله بخشی از مقدمه قانون بودجه سال ۱۳۵۸ است که نشان می‌دهد بودجه عمومی کشور در سال قبل از انقلاب اسلامی وابستگی ۷۵ درصدی به درآمدهای نفتی داشته است و این موضوع از همان روزهای اول موجب نگرانی سیاستگذاران اقتصادی انقلاب شده بود، اما آنچه روشن است قطع این وابستگی برای کشوری که حدود سه دهه^۱ وابستگی شدید تاریخی به درآمدهای نفتی داشته و همچنین حدود ۱۰ سال بعد از انقلاب با جنگ مواجه شد و پس از آن نیز باید دست به بازسازی می‌زد، کار آسانی نبود. به همین دلیل در دو دهه اول انقلاب درصد وابستگی بودجه به درآمدهای نفتی تقریباً نتوانست از ۶۰ درصد کمتر شود اما در دهه سوم و چهارم بعد از انقلاب اسلامی با ایجاد صندوق ذخیره ارزی و صندوق توسعه ملی تلاش شد که بودجه دولت نسبت به درآمدهای نفتی وابستگی کمتری پیدا کند.

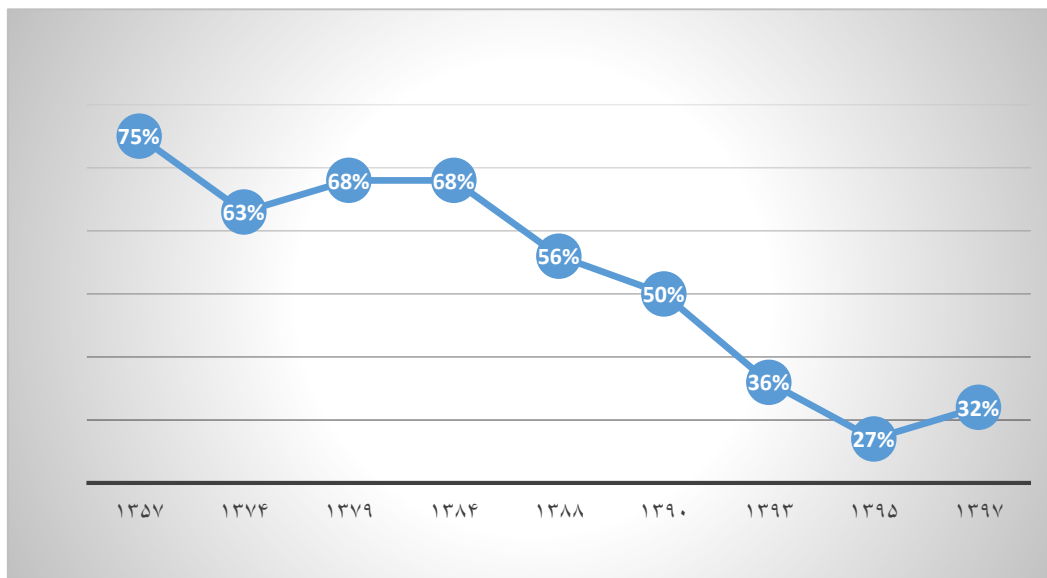
همان‌طور که در نمودار ذیل مشاهده می‌شود از سال ۱۳۸۹ به بعد یعنی سال تأسیس صندوق توسعه ملی روند فزاینده کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی در بودجه عمومی کشور آغاز شد و از ۷۵ درصد در انتهای رژیم پهلوی به ۳۲ درصد در سال ۱۳۹۷ رسید، یعنی طی ۴۰ سال، ۴۳ درصد از وابستگی بودجه به نفت کاسته شد. البته در سال ۱۳۹۵ وابستگی بودجه به نفت کمترین میزان خود را تجربه کرد و به ۲۷ درصد رسیده بود و این موضوع از نظر منطق بودجه‌ریزی یک دستاورد مهم محسوب

۱. به عنوان مثال در سال ۱۳۳۸ که قیمت نفت هنوز کمتر از ۲ دلار به ازای هر بشکه بود ۸٫۲ میلیارد تومان از بودجه ۶۴ میلیارد تومانی دولت در آن سال را شرکت ملی نفت تأمین می‌کرد.

می‌شود. البته لازم به ذکر است که در کنار تأسیس صندوق توسعه ملی، تصویب قانون مالیات بر ارزش افزوده در سال ۱۳۸۷، توسعه بازارهای مالی و معرفی ابزارهای مالی برای تأمین کسری بودجه دولت و همچنین واگذاری‌های موضوع اصل چهل و چهارم نیز به دولت کمک کرد تا بتواند کاهش سهم درآمدهای نفتی را در بودجه عمومی جبران کند.

نمودار ۱۵. درصد وابستگی بودجه عمومی به درآمدهای نفتی از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۷

مأخذ: قوانین بودجه سنواتی.^۱

علاوه بر این در کنار کاهش وابستگی بودجه به درآمدهای نفتی یکی دیگر از دستاوردهای انقلاب اسلامی بدون شک ایجاد صندوق توسعه ملی بود که با هدف حداکثرسازی ارزش اقتصادی منابع خدادادی و تبدیل این منابع به ثروت‌های مولد و ماندگار به نحوی ایجاد شد که سهم آیندگان نیز از درآمدهای نفتی به بهترین شکل لحاظ شود. سازوکار صندوق توسعه ملی به نحوی تنظیم شده است که تنها به بخش خصوصی توانمند، بخش عمومی غیردولتی (حداکثر اجازه استفاده ۲۰ درصد از منابع صندوق را دارد) و بخش تعاونی اجازه اعطای تسهیلات ارزی و ریالی دهد و همین موضوع می‌تواند در بلندمدت موجب تقویت بخش خصوصی و تولید در اقتصاد کشور شود.

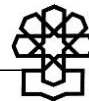
براساس ماده (۸۴) قانون برنامه پنجم توسعه مقرر شد که از سال ۱۳۹۰، ۲۰ درصد درآمدهای نفتی در صندوق توسعه ملی ذخیره و هر سال، ۳ درصد به آن اضافه شود و در ادامه در ماده (۷) قانون برنامه ششم یعنی از سال ۱۳۹۶ مقرر شد ۳۰ درصد درآمدهای نفتی به صندوق توسعه ملی اختصاص یابد و هر سال ۲ درصد به آن اضافه شود. براساس این قوانین از ابتدای تأسیس صندوق تاکنون بیش از ۱۰۰ میلیارد دلار

۱. تلاش شده است همه موارد استفاده دولت از درآمدهای نفت و گاز مانند صندوق توسعه ملی و ... در محاسبات لحاظ شود.

اعتبار، ورودی صندوق بوده است که حدود ۳۸ میلیارد دلار آن به تسهیلات ارزی و بالغ بر ۷,۲ میلیارد دلار به سپرده‌گذاری ارزی جهت اعطای تسهیلات به پروژه‌های بخش خصوصی، تعاونی و عمومی غیردولتی منجر شده است. همچنین صندوق در شرایط اضطراری توانسته است بیش از ۲۵ میلیارد دلار هم به دولت بابت پیشبرد پروژه‌های مهم دولت کمک ارزی کند. علاوه بر آن صندوق توسعه ملی توانسته است بیش از ۴۰ هزار میلیارد تومان هم به صورت ریالی به بخش‌های خصوصی، عمومی غیردولتی و تعاونی هم تسهیلات اعطا کند. بنابراین با وجود انتقادهایی که بر سازوکار مدیریت منابع توسط صندوق وارد است، اختصاص بخشی از درآمدهای نفتی به بخش خصوصی توانمند در میان‌مدت می‌تواند موجب تقویت تولید و متنوع شدن اقتصاد کشور شود و به تدریج کشور را از وابستگی تاریخی به نفت نجات دهد و این موضوع را می‌توان یکی دیگر از دستاوردهای مهم انقلاب اسلامی برشمرد.

۱۰. اقتصاد دانش‌بنیان و رشد علمی

یکی از دستاوردهای ایران علاوه بر موفقیت‌های حوزه علمی و فناوری، حرکت به سمت ایجاد اقتصاد دانش‌بنیان است. تاریخچه جدی این مفهوم، به سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه (OECD) در سال ۱۹۹۵ و انتشار گزارشی با عنوان اقتصاد دانش‌بنیان بازمی‌گردد و به دنبال آن در سال ۱۹۹۹ با انتشار شاخص‌های سنجش اقتصاد دانش‌بنیان موجب جلب توجه سیاستگذاران کشورهای مختلف به آن شد. اگرچه برخی از این شاخص‌ها پیش‌تر برای تشریح دیگر مفاهیم سیاستی نیز به کار رفته بودند، اما در گزارش سال‌های ۱۹۹۵ و ۱۹۹۹ سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه، هدف از کنار هم قرار دادن این شاخص‌ها و به طور کلی طرح مفهوم اقتصاد دانش‌بنیان، توضیح دلایل و محرک‌های توسعه بلندمدت اقتصادی کشورهاست. لذا مفهوم دانش‌بنیان بیش از آنکه دارای دقت نظر باشد، نقش هدایت سیاستی برای سیاستگذاران کشورها به سمت‌وسوی مشخصی در توسعه علم، فناوری و نوآوری را برعهده داشته است. در تعریف اقتصاد دانش‌بنیان با تعاریف متعددی مواجه می‌شویم که برخی از آنها محور اقتصاد دانش‌بنیان را فناوری اطلاعات و ارتباطات و تحولات سریع حاصل از آن در دیگر حوزه‌های علمی و فناورانه می‌دانند. برخی دیگر دستیابی به اقتصاد دانش‌بنیان را در گرو فناوری‌های پیشرفته و سیاستگذاری منسجم در دستیابی به این دسته از حوزه‌های فناورانه می‌دانند. در ایران نیز تعریف دوم از اقتصاد دانش‌بنیان تاکنون دارای بیشترین کاربرد در سیاستگذاری بوده است و گواه آن نیز رویکرد دستیابی و توسعه فناوری‌های پیشرفته در اکثر سیاست‌های حوزه علم، فناوری و نوآوری کشور - از جمله قانون حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان، طرح‌های کلان ملی شورای عالی عتف و معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری، راه‌اندازی ستادهای ویژه توسعه فناوری و تعیین اولویت‌های موضوعی نقشه جامع علمی کشور - است. در تعریفی دیگر که بیشتر در سیاست‌های کشورهای مختلف مورد وثوق

است، اقتصاد دانش‌بنیان اقتصادی است که در آن نوآوری عامل اصلی ایجاد ارزش‌افزوده اقتصادی و دستیابی به رقابت‌پذیری فارغ از سطح فناوری فعالیت‌هاست، چنانکه نوآوری‌های غیرفناورانه‌ای که موجب ارزش‌افزوده اقتصادی و رقابت‌پذیری شدند نیز از مصادیق اقتصاد دانش‌بنیان محسوب می‌شوند. تعریف اخیر در مقایسه با دو تعریف قبلی که نگاهی محدود به اقتصاد دانش‌بنیان را عرضه می‌کنند، رویکردی گسترده‌تر و فراگیر دارد که با توجه به شرایط ایران (که اقتصاد عموماً در اختیار بخش‌های با فناوری‌های با سطح پایین و متوسط^۱ و بعضاً غیرفناورانه است) برای کشور ما مناسب‌تر به نظر می‌رسد. بسیاری از صاحب‌نظران، نقطه عزیمت دانش‌بنیان کردن اقتصاد ایران را به برنامه چهارم توسعه نسبت می‌دهند که دانش‌بنیان کردن اقتصاد یکی از محورها و فصول آن (فصل توسعه مبتنی بر دانایی) بوده و از سوی دیگر به ساماندهی «نظام ملی نوآوری» اشاره مستقیم کرده است. البته در گزارشی که آنکتاد^۲ در مورد سیاست‌های علم، فناوری و نوآوری ایران نوشته است قانون برنامه چهارم توسعه را جزء موج دوم این سیاست‌ها و در امتداد برنامه سوم توسعه معرفی کرده و بیان می‌کند: «اولین موج سیاست‌های علم، فناوری و نوآوری در ایران بر توسعه آموزش عالی متمرکز بوده که از سال ۱۳۶۹ آغاز شد. موج دوم بر توسعه پژوهش و فناوری (از جمله فناوری‌های نوظهور و زیرساخت‌های مورد نیاز آنها) متمرکز بوده و از حدود سال ۱۳۷۹ آغاز شد. سومین موج هم گذار به اقتصاد دانش‌بنیان و مبتنی بر نوآوری را هدف گرفته و از حدود سال ۱۳۸۹ آغاز شده است».

قانون دیگری که در این حوزه نقش مهمی برعهده داشت «قانون حمایت از شرکت‌ها و مؤسسات دانش‌بنیان و تجاری‌سازی نوآوری‌ها و اختراعات» مصوب سال ۱۳۸۹ است که با تعریف شرکت‌های دانش‌بنیان و تبیین برخی حمایت‌ها از آنها به‌ویژه از طریق ایجاد «صندوق نوآوری و شکوفایی» نقش مهمی در فعالیت‌های دانش‌بنیان کشور ایفاء کرد. از سال ۱۳۹۲ تاکنون اجرای این قانون شروع شده و در سال ۱۳۹۷ بیش از ۴۰۰۰ شرکت دانش‌بنیان در حوزه‌های مختلف در حال فعالیت هستند. براساس آخرین آمار در دسترس، این شرکت‌ها تا پایان سال ۱۳۹۶ اشتغالی بالغ بر ۱۲۷ هزار نفر داشته‌اند و درآمد کل آنها حدود ۳۳۰۰۰ میلیارد تومان بوده است. جدول ۳ تعداد شرکت‌های دانش‌بنیان را به تفکیک نوع شرکت‌ها نشان می‌دهد.

جدول ۳. تعداد بنگاه‌های دانش‌بنیان تا پایان سال ۱۳۹۶

تعداد کل شرکت‌های دانش‌بنیان	تعداد شرکت‌های دانش‌بنیان تولیدی نوع ۲ (صنعتی)	تعداد شرکت‌های دانش‌بنیان تولیدی نوع ۱	تعداد شرکت‌های دانش‌بنیان نوپا نوع ۲	تعداد شرکت‌های دانش‌بنیان نوپا نوع ۱
۴۰۴۶	۱۷۰۶	۶۹۰	۶۰۳	۱۰۴۷

مأخذ: وب سایت رسمی کارگروه ارزیابی و تشخیص صلاحیت شرکت‌ها و مؤسسات دانش‌بنیان و نظارت بر اجرا به آدرس:

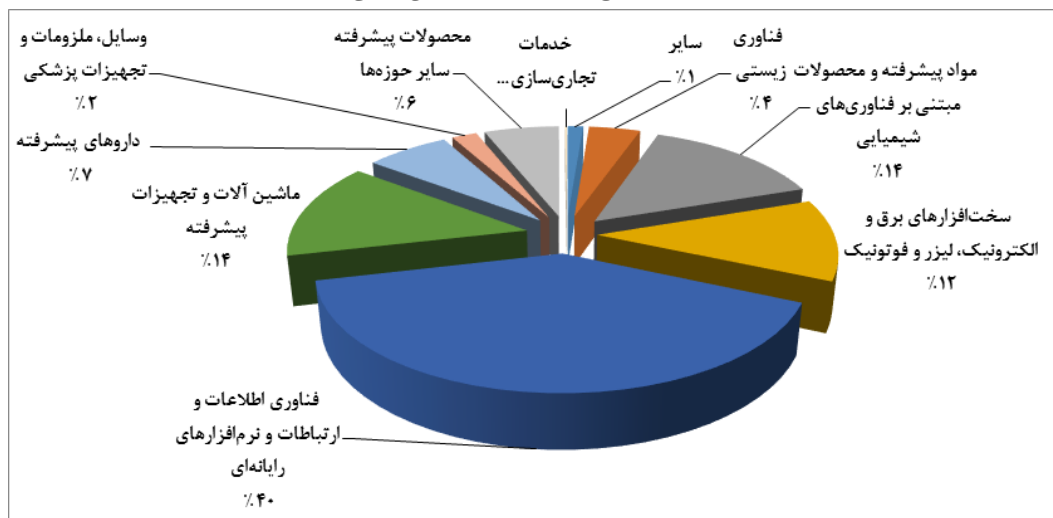
<http://pub.daneshbonyan.ir/>

1. Low & Medium Tech

۲. مروری بر سیاست‌های علم، فناوری و نوآوری جمهوری اسلامی ایران، آنکتاد، ۱۳۹۵.

شرکت‌های دانش‌بنیان فعال در ایران را می‌توان در ۹ حوزه تخصصی اصلی جا داد که نمودار ۱۶ سهم هریک از این حوزه‌ها را از کل نشان می‌دهد.

نمودار ۱۶. توزیع شرکت‌های دانش‌بنیان

مأخذ: معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری.

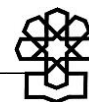
اما از جمله عوامل مهم در تحقق اقتصاد دانش‌بنیان، سرمایه‌گذاری در تولید علم است. تعداد مقالات علمی کشور از ۶۷۰ مقاله در سال ۱۳۵۶ به بیش از ۵۴۰۰۰ مقاله در سال ۱۳۹۶ رسیده است که به کسب جایگاه شانزدهم دنیا برای کشورمان است. شاخص اچ نیز که مرتبط با کیفیت مقالات تولیدی است نسبت به سال‌های قبل از انقلاب رشد قابل توجهی داشته است و از عدد ۲۸ در سال ۱۹۷۸ به ۲۵۷ در سال ۲۰۱۷ رسیده است و از این نظر کشورمان در سال ۲۰۱۷ رتبه ۴۲ در میان ۲۳۹ کشور را کسب کرده است.

جدول ۴. جایگاه و رتبه علمی ایران در پایگاه استنادی اسکوپوس

سال	۱۹۷۸	۱۹۹۶	۲۰۰۶	۲۰۱۷	درصد رشد نسبت به ۱۹۹۶
تعداد مقالات	۶۷۰	۸۴۲	۱۱۵۳۲	۵۴۳۸۸	+۶۴۰۰
رتبه علمی ایران در جهان	-	۵۲	۳۱	۱۶	+۲۲۵
رتبه علمی ایران در منطقه	-	۵	۳	۱	+۴۰۰
رتبه علمی ایران در جهان اسلام	-	-	-	۱	-
درصد سهم در تولید علم	-	-	-	۱,۸۲	+۲/۳

Source 1: <https://scimagojr.com>

Source 2: Kharabaf Sh, Abdollahi M. Bowenoid, Science growth in Iran over the past 35 years. J Res Med Sci 2012; 17(3): 275-9.

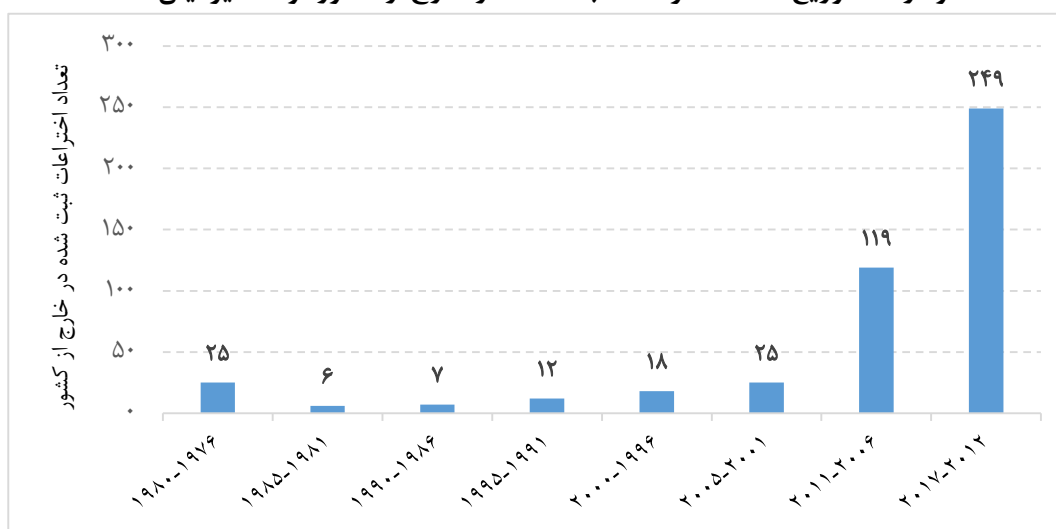

از جمله شاخص‌های دیگر در حوزه علم می‌توان به تعداد دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی و تعداد دانشجویان دکترا اشاره کرد. در حال حاضر بیش از ۱۱۰۰ دانشگاه و بیش از ۶۰ هزار دانشجوی دکترا در کشور وجود دارد. پارک‌های علم و فناوری و مراکز رشد نیز از دیگر ابزارهای سیاستی مهمی هستند که در سال‌های اخیر برای حمایت از تحقق اقتصاد دانش بنیان به کار گرفته شده‌اند. طبق گزارش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، در ۳۶ پارک علم و فناوری فعال زیرمجموعه وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۰۰ مرکز رشد و ۵۰۸۴ واحد فناور و حدود ۳۸ هزار نفر مشغول فعالیت هستند.^۱

به لحاظ دستاوردهای کشور در حوزه صادرات نیز براساس آخرین آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران میزان صادرات محصولات با فناوری بالا و خدمات دانش بنیان نزدیک به ۶۰۵ میلیون دلار بوده است که البته سهم کوچکی از صادرات غیرنفتی کشور را تشکیل می‌دهد. طبق گزارش شاخص نوآوری جهانی سال ۲۰۱۸، سهم صادرات فناوری پیشرفته بدون صادرات مجدد برای ایران ۰/۵ درصد از کل تجارت برآورد شده است که از این لحاظ در رتبه ۸۱ از بین ۱۲۶ کشور قرار دارد. سهم صادرات خدمات فناوری اطلاعات و ارتباطات از کل تجارت نیز به میزان ۰/۲ درصد برآورد شده است و در این زمینه کشورمان رتبه ۱۱۶ را به خود اختصاص می‌دهد.^۲

تعداد ثبت اختراعات نیز در سال‌های اخیر رشد قابل توجهی داشته است^۳ به نحوی که تعداد اختراعات ثبت شده در خارج از کشور توسط ایرانیان از ۲۵ اختراع در سال‌های پیش از انقلاب به ۲۵۰ اختراع در پنج ساله اخیر رسیده است (نمودار ۱۷).

نمودار ۱۷. توزیع تعداد اختراعات ثبت شده در خارج از کشور توسط ایرانیان

Source: Noruzi, Alireza, & Abdekhoda, Mohammadhiwa (2012). Mapping Iranian Patents based on International Patent Classification (IPC), from 1976 to 2011. *Scientometrics*, 93(3), 847-856

۱. بررسی شاخص‌های عملکردی پارک‌های علم و فناوری و ارائه پیشنهادها سیاستی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۷، شماره مسلسل ۱۶۱۲۱.
۲. چالش‌ها و راهکارهای توسعه صادرات محصولات و خدمات دانش بنیان، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۷، شماره مسلسل ۱۶۱۲۳.
۳. طرح توسعه اقتصاد دانش بنیان، معاونت علمی و فناوری رئیس‌جمهور، ۱۳۹۶.

در جدول ۵ آمار دقیق‌تری از اختراعات ثبت شده ایران به تفکیک بومی، غیربومی و خارج از کشور ارائه شده است.

جدول ۵. اختراعات ثبت شده بومی، غیربومی و خارج از کشور ایران

سال	افراد بومی	افراد غیربومی	خارج از کشور*	جمع کل
۲۰۱۰	۵۱۱۲	۲۶۰	۱۷	۵۳۸۹
۲۰۱۴	۲۸۸۰	۱۸۰	۴۳	۳۱۰۳
۲۰۱۷	۳۶۶۸	۴۸۳	۵۸	۴۲۰۹

*منظور از خارج از کشور: تعداد اختراعاتی که توسط افراد بومی یک کشور در خارج از کشور به ثبت رسیده است

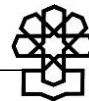
Source: WIPO Database, 2018.

در گزارش سال ۱۳۹۶ کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل (آنکتاد) در مورد سیاست‌های ایران در حوزه علم، فناوری و نوآوری نشان داده شده است که با وجود منابع انسانی نسبتاً توسعه‌یافته، ظرفیت‌های تحقیقاتی (دانشگاهی) و ظرفیت‌های زیرساختی در ایران، اثرگذاری آنها در خلق اقتصاد دانش‌بنیان و مبتنی بر نوآوری کافی نبوده است. در واقع شاخص‌های علم و فناوری ایران حاکی از عملکرد مناسب کشور در ایجاد نظام آموزش عالی قوی و توانمندی در تولیدات علمی (موج اول سیاست علم و فناوری و نوآوری) و همچنین ارائه زیرساخت مورد نیاز جهت توسعه فناوری و شرکت‌های دانش‌بنیان و از سوی دیگر ضعف ایران در بنا کردن اقتصاد، تولیدات و صادرات براساس فناوری و نوآوری است.

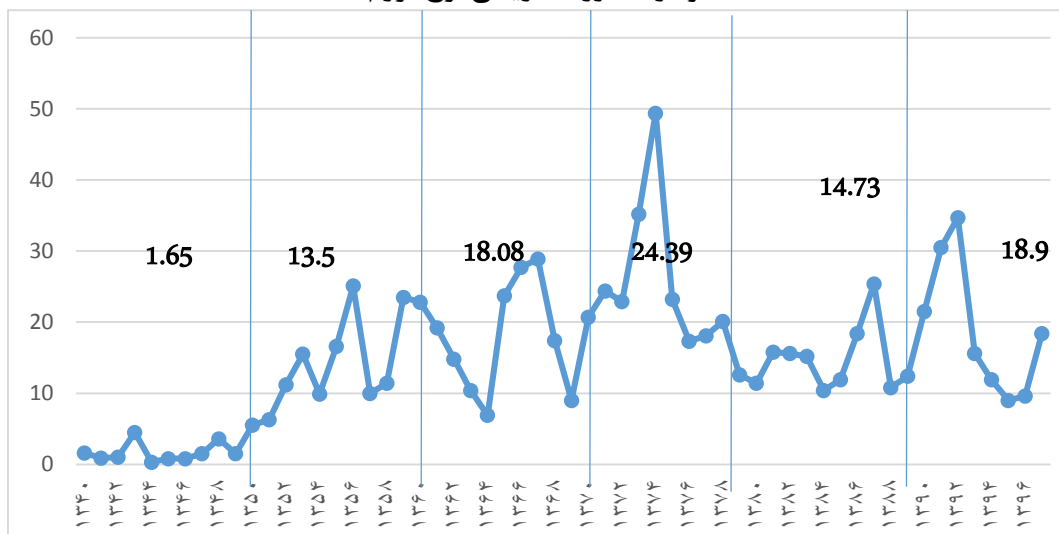
۱۱. تورم

تورم به معنای افزایش سطح عمومی قیمت‌ها برای چند دوره است که می‌تواند ناشی از شرایط ویژه یا یک سیاست اقتصادی ویژه به‌واسطه افزایش نقدینگی باشد، اما تورم مزمن به معنای افزایش دائمی سطح عمومی قیمت‌ها، متأثر از مجموعه‌ای از عوامل، سیاست‌ها، نهادها، گروه‌های فشار و تمایلات سیاستگذار است. اقتصاد ایران دچار تورم مزمن است و از معدود شاخص‌های کلان اقتصاد است که در سال‌های پس از انقلاب شرایط بدتری را تجربه کرده است.

در دهه ۱۳۵۰ درآمدهای نفتی افزایش قابل ملاحظه‌ای را تجربه کرد، در حالی که برخی از کارشناسان و به‌خصوص متخصصان سازمان برنامه و بودجه، توصیه به عدم ورود درآمدهای نفتی به اقتصاد را داشتند، سیاستگذار بدون توجه به چنین هشدارهایی، سیاست‌های جاه‌طلبانه‌ای را به اجرا گذاشت که در نهایت به افزایش نقدینگی و روند فزاینده تورم منجر شد. نرخ تورم از سال ۱۳۵۲ دو رقمی شده و در سال ۱۳۵۶ به ۲۵/۱ درصد رسید.

نمودار ۱۸. روند تاریخی نرخ تورم

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

در سال‌های پس از انقلاب نیز نرخ تورم (به جز سه سال) همواره دورقمی بوده و روند پرنوسانی را داشته است. هرچند در سال‌های اولیه پس از انقلاب کشور درگیر جنگ هشت‌ساله بوده و معمولاً به دلیل هزینه‌های جنگ، نرخ تورم کشورها در چنین بازه‌های زمانی رو به افزایش می‌گذارد، این سال‌ها معمولاً برای مقابله با تورم از روش‌هایی مانند کنترل نرخ تورم به وسیله واردات ارزان قیمت، کنترل‌های دستوری و تقویت سازمان تعزیرات حکومتی و ... استفاده شده که در بهترین حالت تنها می‌توانست افزایش سطح عمومی قیمت‌ها را برای یک دوره کوتاه کنترل کرده که مجدداً نرخ تورم متناسب با نقدینگی حرکت کرده است. همان‌طور که اشاره شد، نرخ تورم در ایران طی ۴۰ سال اخیر غالباً از نقدینگی تأثیر پذیرفته است. یعنی افزایش مستمر نقدینگی، تورم مزمن را در پی داشته که این افزایش نقدینگی نیز تابع عوامل متعددی از جمله ساختار نهادی اقتصاد ایران، درجه پایین استقلال بانک مرکزی، رابطه بین نفت، ارز و بودجه دولت و ... بوده است. در کنار روند بلندمدت تورم، در بازه‌های کوتاه‌مدت عوامل دیگری بر نرخ تورم اثرگذار بوده است. بالاترین نرخ تورم ایران در سال ۱۳۷۴ در پی بحران بدهی‌های خارجی، افزایش نرخ ارز و افزایش نقدینگی رخ داده و بعد از آن نرخ تورم روند نسبتاً باثباتی را طی کرده است. سال‌های ابتدایی دهه ۱۳۸۰، سال‌های ثبات نسبی نرخ تورم بوده است. نگاهی به روند نرخ تورم و رشد نقدینگی نشان می‌دهد که طی دو دوره، رشد نقدینگی (منهای رشد اقتصادی) از نرخ تورم فاصله گرفته است. یکی در سال‌های میانی و پایانی دهه ۱۳۸۰ و دیگری در سال‌های میانی دهه ۱۳۹۰. به طوری که در بازه اول، با وجود رشد بالای نقدینگی، به دلیل ثبات نسبی نرخ ارز، بخشی از تورم از طریق واردات ارزان قیمت کنترل شده است. با افزایش نرخ ارز در پایان این دوره، نرخ تورم ۳۴/۷ درصدی در سال ۱۳۹۲ رخ داده است.

در بازه سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۶ نیز نرخ تورم از نرخ رشد نقدینگی (منهای رشد اقتصادی) فاصله گرفته که در این سال‌ها نیز کاهش سرعت گردش پول و افزایش سهم شبه پول از نقدینگی (به علت نرخ بالای سود بانکی) عاملی برای ایجاد این فاصله بوده است. با جهش ارزی رخ داده ماه‌های پایانی سال ۱۳۹۶ و ماه‌های ابتدایی سال ۱۳۹۷، این دوره کوتاه‌مدت نیز با یک جهش شدید تورمی کاهش یافته و براساس پیش‌بینی‌ها نرخ تورم نقطه تا اسفندماه ۱۳۹۷، به حدود ۵۸ تا ۶۰ درصد و نرخ تورم سالیانه به حدود ۳۸ درصد خواهد رسید. بنابراین پایان این دوره کوتاه‌مدت (فاصله گرفتن تورم از نرخ رشد نقدینگی) نیز با یک جهش تورمی همراه بوده است.

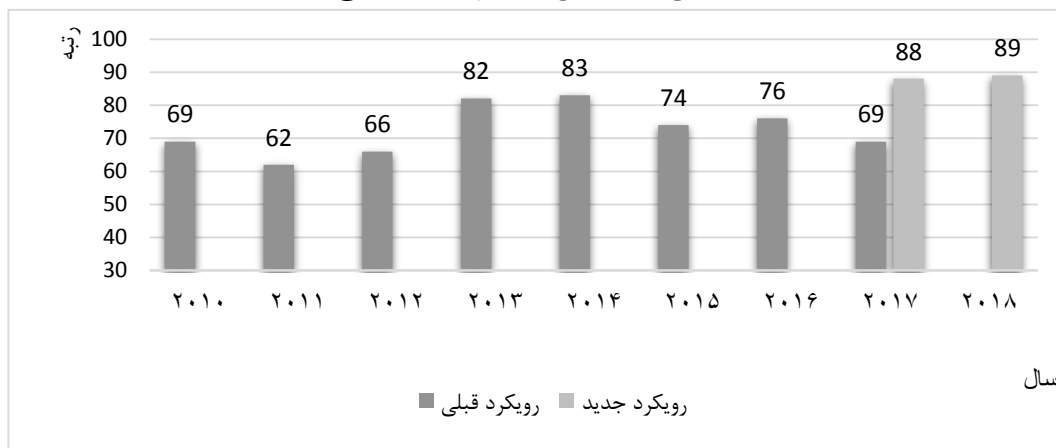
نرخ تورم دورقمی و مزمن دارای پیامدهای زیادی برای یک اقتصاد بوده که مهم‌ترین آن بی‌ثباتی در محیط اقتصاد کلان است. در حالی بالا بودن نرخ تورم همواره به عنوان یکی از اصلی‌ترین چالش‌های اقتصاد ایران مطرح بوده که این موضوع تقریباً در اکثر کشورهای دنیا حل شده است. میانگین نرخ تورم در دنیا در سال ۲۰۱۷، در حدود ۲/۱۷۷ درصد بوده است. ایران همواره در بین کشورهایی که بالاترین نرخ‌های تورم را داشتند قرار گرفته است.

۱۲. رقابت‌پذیری و سهولت کسب‌وکار

برآیند قدرت رقابت محصولات یک کشور در عرصه جهانی با شاخصی تحت عنوان رقابت‌پذیری، شناخته می‌شود. مجمع جهانی اقتصاد از سال ۲۰۰۵ گزارشی را با عنوان رقابت‌پذیری جهانی^۱ در ۱۲ رکن تهیه و منتشر می‌کند. وضعیت رقابت‌پذیری در جمهوری اسلامی ایران نیز از سال ۲۰۰۹ در این رتبه‌بندی بین‌المللی تعیین می‌شود. طبق روش‌شناسی جدید گزارش در سال ۲۰۱۸، ارکان رقابت‌پذیری عبارت است از: نهادها، زیرساخت، انطباق‌پذیری فناوری اطلاعات و ارتباطات، ثبات اقتصاد کلان، بازار محصول، بازار نیروی کار، نظام مالی، اندازه بازار، سلامت، مهارت‌ها، پویایی کسب‌وکار و ظرفیت نوآوری. نمودار زیر رتبه کشور را در گزارش رقابت‌پذیری در سال‌های ۲۰۱۸-۲۰۱۰ نشان می‌دهد. طبق نمودار، ایران کسب رتبه ۸۹ از میان ۱۴۰ کشور را در سال ۲۰۱۸ کسب کرده است. از سال ۲۰۱۴ رتبه ایران به تدریج اندکی بهبود یافته و شکافی که در رتبه کشور در سال ۲۰۱۷ در مقایسه با سال‌های گذشته مشاهده می‌شود، صرفاً به دلیل تغییر رویکرد و روش‌شناسی محاسبه شاخص است.

نمودار ۱۹. رتبه ایران در گزارش رقابت‌پذیری جهانی (۲۰۱۰-۲۰۱۸)

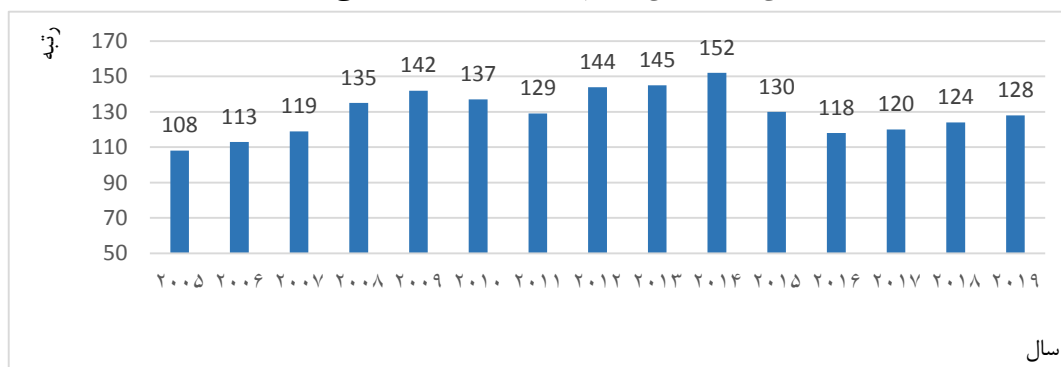

مأخذ: گزارش‌های رقابت‌پذیری جهانی، سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۱۸.

در گزارش‌های سالیانه «انجام کسب‌وکار» که از سال ۲۰۰۵ توسط بانک جهانی منتشر می‌شوند، میزان سهولت محیط حقوقی و اداری کسب‌وکار در طول چرخه عمر بنگاه‌های کوچک و متوسط در قالب ۱۰ نماگر در کشورهای مختلف اندازه‌گیری شده و نتیجه هر سال به صورت رتبه‌بندی کشورها از نظر سهولت انجام کسب‌وکار، اعلام می‌شود. هر نماگر نیز ترکیبی از تعدادی مؤلفه مانند زمان، هزینه، مرحله و غیره است. داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز کشورها از طریق پرسشنامه و نظرسنجی از نمونه بسیار محدودی از بخش خصوصی در هر کشور گردآوری می‌شوند.

نمودار زیر روند تغییرات رتبه ایران در این گزارش مشهور بین‌المللی را از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۹ نشان می‌دهد. طبق نمودار در سال‌های ۲۰۱۱، ۲۰۱۵ و ۲۰۱۶ بهبودی در رتبه ایران مشاهده می‌شود. پیشرفت سال ۲۰۱۱ عمدتاً به دلیل اصلاحات دولت و بهبود سال‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۶ عمدتاً به دلیل اصلاح اطلاعات اشتباه ارسال شده در سال‌های گذشته به بانک جهانی بوده است.

نمودار ۲۰. رتبه ایران در گزارش انجام کسب‌وکار بانک جهانی، سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۱۹

مأخذ: گزارش‌های سالانه انجام کسب‌وکار، ایران، ۲۰۰۵-۲۰۱۹.

از جمله دستاوردهای نظام اسلامی در حوزه اقتصادی، به رسمیت شناختن فعالیت‌های جمعی فعالان اقتصادی در قالب تشکل‌های اقتصادی است تا حدی که نمایندگان تشکل‌های اصلی یعنی اتاق بازرگانی، صنعت، معدن و کشاورزی، اتاق تعاون و اتاق اصناف به عضویت یا حضور در نهادهای تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر نظیر کمیسیون‌های تخصصی مجلس شورای اسلامی، شوراهای حاکمیتی نظیر پول و اعتبار و رقابت، پذیرفته شده‌اند. تأسیس شورای گفتگوی دولت و بخش خصوصی برای به مشورت طلبیدن تشکل‌های اقتصادی و نیز الزام همه سیاستگذاران اقتصادی کشور به اخذ نظر و مشورت تشکل‌های اقتصادی قبل از اتخاذ تصمیم موضوع مواد (۲) و (۳) قانون بهبود مستمر محیط کسب‌وکار مصوب ۱۳۹۰ از جمله شواهد و قرائن اعطای اعتبار و شخصیت به تشکل‌های اقتصادی در سال‌های بعد از انقلاب اسلامی است.

علاوه بر سه اتاق اصلی بخش غیردولتی تعداد کثیری تشکل، اتحادیه و صنف نیز به ارائه نقطه‌نظرات مشورتی به قوای سه‌گانه کشور می‌پردازند. حضور و فعالیت ۳۳ اتاق استانی بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی^۱ و بیش از ۱۰ اتاق استانی تعاون^۲ و اتاق‌هایی در برخی شهرستان‌ها و فعالیت ۴۳۴ اتاق صنفی شهرستان و ۷,۳۷۹ اتحادیه صنفی و بیش از ۲/۵ میلیون واحد صنفی^۳ در کشور نشان‌دهنده حضور پررنگ بخش غیردولتی در عرصه اقتصادی کشور است.

۱. سایت رسمی اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران.

۲. سایت رسمی اتاق تعاون ایران.

۳. وزارت صنعت، معدن و تجارت، دبیرخانه هیئت عالی نظارت مرکز امور اصناف و بازرگانان ایران.

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شماره مسلسل: ۱۶۳۵۹

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: دستاوردهای انقلاب اسلامی در حوزه اقتصادی

نام دفتر: مطالعات اقتصادی

تهیه و تدوین کنندگان: شاهین جوادی، زهرا کاویانی، فاطمه عزیزخانی، مریم احمدیان، سیدامیر سیاح، امید شریفی، حسین هرورانی، سعید غلامی، سیدمهدی بنی‌طبا، حسین عبدالهی، میثم خسروی، سیدمهدی حسینی دولت‌آبادی، محمدمین صلواتیان، سیدمحسن علوی‌منش، سجاد پادام، حسین رجب‌پور، سهیلا خردمندنیا

مدیر مطالعه: موسی شهبازی غیائی

ناظران علمی: محمد قاسمی، سیداحسان خاندوزی، سیدعلی روحانی

متقاضی: علی لاریجانی (رئیس مجلس شورای اسلامی)

واژه کلیدی: —

تاریخ انتشار: ۱۳۹۷/۱۲/۱۸